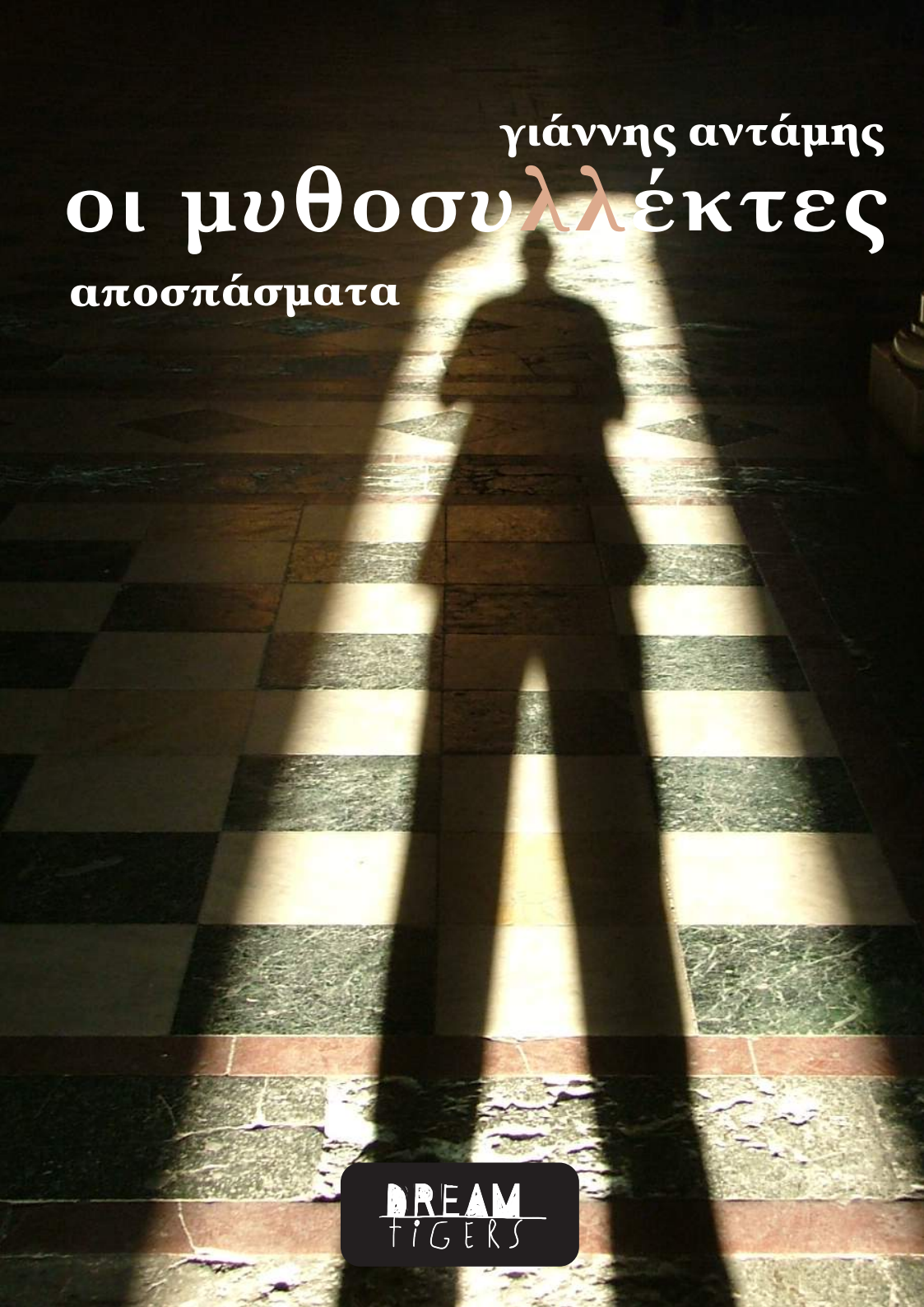

γιάννης αντάμης

οι μυθοσυλλέκτες

αποσπάσματα

DREAM
TIGERS

Γιάννης Αντάμης

**Οι Μυθοσυλλέκτες,
αποσπάσματα**

Τεχνική υποστήριξη: Μάριος Αρσενίου

Dreamtigers 2016

www.dreamtigers.gr

Οι φιλόζωοι ταξιδεύετε. Οραματικώς τουλάχιστον άγετε ομού ζωάς πολλές. Οι απόγονοί σας, όταν η κεφαλαιοκρατία καταργηθή, θα ταξιδεύουν δικαίως δωρεάν. Όπως περιπατούμεν τώρα δια των αμαξιτών οδών δωρεάν. Πρώτα, πρώτα τα μέσα της συγκοινωνίας θ' αποδοθούν εις το Έθνος αντί να τα νέμονται οι κεφαλαιούχοι. Έως τότε ταξιδεύετε αντί πάσης θυσίας. Θεωρείτε το ταξιδεύειν ύψιστον αγαθόν. Και το ποιείν οικονομίας και αποταμιεύειν υψίστην βλακείαν.

**Βλάσης Γαβριηλίδης, Ταξείδια, Εκδόσεις Ελευθερουδάκης,
Αθήνα 1921**

Τον Οκτώβριο του 2012 έδωσα εξετάσεις και πέρασα στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Δημιουργική Γραφή» του Πανεπιστημίου Ανατολικής Μακεδονίας. Μόλις λίγους μήνες νωρίτερα είχα ξεκινήσει να δημοσιεύω στο διαδίκτυο τα βιβλία των dreamtigers. Έτσι, η μέχρι τώρα πορεία του συγγραφικού και ηλεκτρονικού πειράματός μου, συμβάδισε, χρονικά τουλάχιστον, με το μεταπτυχιακό στη Φλώρινα.

Τον Οκτώβριο του 2013 δημοσίευσα το «Ψέματα Λένε» (dreamtigers009), το οποίο βασίστηκε στην εισήγησή μου στο Πρώτο Διεθνές Συνέδριο Δημιουργικής Γραφής που έγινε στην Αθήνα. Τον Ιούνιο του 2014 δημοσίευσα το «Για Αύριο» (dreamtigers013), το οποίο ήταν ένα ας πούμε χρονικό του πρώτου έτους των μεταπτυχιακών σπουδών μου. Και στα δύο αυτά βιβλία προσπάθησα, με διαφορετικό τρόπο βέβαια στο καθένα, να αναπτύξω τις απόψεις μου γύρω από το αντικείμενο της Δημιουργικής Γραφής και της λογοτεχνικής δημιουργίας.

Αν και ο βασικός στόχος είναι σαφέστατα άλλος, αυτό νομίζω πως κάνω και εδώ, στους «Μυθοσυλλέκτες» (dreamtigers025), όπου και περιλαμβάνεται ένα σημαντικό κομμάτι της διπλωματικής μου εργασίας που κατάφερα να υποστηρίξω –επιτέλους- πριν από λίγες μέρες. Τώρα, αυτό που μένει είναι να βγάλω και ένα βιβλίο-ασκησιολόγιο, όπου θα συμπεριλάβω όλες τις ασκήσεις γραφής που έχω επινοήσει τα τελευταία δύο χρόνια, που διδάσκω και εγώ, όσο μπορώ, το αντικείμενο, και με τις οποίες αγαπώ τόσο πολύ να βασανίζω τους μαθητές μου.

Στο παρόν βιβλίο βρίσκεται το κυρίως μέρος του θεωρητικού τμήματος της διπλωματικής μου, στο οποίο έκρινα ότι μπορείτε να βρείτε κάποια ενδιαφέροντα πράγματα που ξεπερνούν σε ύφος και περιεχόμενο τις ακαδημαϊκές προϋποθέσεις για την εκπόνηση μιας τέτοιας εργασίας. Αν θέλει κάποιος, πάντως, να διαβάσει ολόκληρη τη διπλωματική μου, μπορεί να τη βρει δημοσιευμένη στην ιστοσελίδα του τμήματος.

Ανέφερα κάποια από τα βιβλία των dreamtigers που έχουν μια ξεκάθαρη αναφορά στις μεταπτυχιακές σπουδές μου και το αντικείμενο τους. Ωστόσο, θεωρώ ότι με τον έναν ή τον άλλο τρόπο και τα υπόλοιπα ηλεκτρονικά βιβλία μου δεν θα είχαν γραφτεί και δημοσιευτεί έτσι όπως γράφτηκαν και δημοσιεύτηκαν, εάν δεν συμμετείχα σε αυτό το πρόγραμμα. Και επειδή, όπως θα δείτε παρακάτω, το θέμα της εργασίας μου είναι η ταξιδιωτική λογοτεχνία*, και επειδή ως τέτοιο, ως ένα ταξίδι δηλαδή, βίωσα την εμπειρία αυτού του μεταπτυχιακού, και επειδή στην πραγματικότητα «όλα τα βιβλία είναι ταξιδιωτικά», για όλους τους παραπάνω, που λένε, λόγους, αυτό ή και αυτό είναι, ας πούμε, το προϊόν της μαθητείας μου.

*Ο πλήρης τίτλος της διπλωματικής εργασίας μου είναι: «Η Περιπλάνηση από τον Χάρτη στο Χαρτί και η Ταξιδιωτική Λογοτεχνία ως Γραφή Μαθητείας».

1.

Η γέννηση της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας και η ιστορική εξέλιξη του είδους κατά του δύο τελευταίους αιώνες

Το ταξίδι και η περιπλάνηση αποτελούν βασικά θέματα ή έστω αναγκαίες αφορμές σε ολόκληρη την ιστορία της Λογοτεχνίας. Η ίδια η *Οδύσσεια*, πέρα από ύμνος στην έννοια του νόστου, είναι και ένα αξεπέραστο ταξιδιωτικό κείμενο, από τους στίχους του οποίου περνάει ολόκληρος σχεδόν ο τότε γνωστός στον ποιητή και στους ακροατές του κόσμος. Από το προοίμιό της ακόμα ο ποιητής αποκαλύπτει την άποψή του για την αξία και το ρόλο του ταξιδιού στη διαμόρφωση του ήρωά του: ο Οδυσσεάς είναι σοφός γιατί είναι πολυταξιδεμένος¹. Αλλά και γενικότερα η περιηγητική γραμματεία, μια υπόθεση εξίσου πανάρχαια, είτε αυτή αναπτύσσεται πάνω σε ένα γεωγραφικό κριτήριο, όπως στην περίπτωση του Πausανία, είτε αποτελεί την αφορμή για τη σύνοψη και τη συγκριτική σπουδή των μύθων και των ιστοριών των άλλων πολιτισμών, όπως συμβαίνει με τον κατά πολλούς πατέρα της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας Ηρόδοτο², αποδεικνύει την διαρκή τάση των ταξιδιωτών όχι μονάχα να καλύψουν με τις

¹ «πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω» *Οδύσσεια*, α 3.

² «Η ταξιδιωτική εμπειρία έχει τις ρίζες της στον Ηρόδοτο, ο οποίος, με την ακόρεστη περιέργειά του και τον απροκατάληπτο θαυμασμό του για ό,τι καινούριο ανακάλυπτε, υπήρξε ο πρώτος Δυτικός ταξιδιώτης που κατόρθωσε να παρουσιάσει όλη την πολυμορφία και τον πλούτο των ανθρώπινων πολιτισμών στο φυσικό τους περιβάλλον. Δεν υπήρξε πτυχή της συλλογικής συμπεριφοράς των ανθρώπων που να τη θεώρησε ανάξια περιγραφής, δεν υπήρξε λαός που να μην κίνησε την περιέργειά του. Ένωθε την ανάγκη να απομακρυνθεί από τα τείχη της πόλης του για να κατανοήσει τα ιστορικά επιτεύγματα του δικού του πολιτισμού συγκρίνοντάς τον με ξένους πολιτισμούς, επειδή πίστευε ότι η γνώση εξαρτάται από τα ταξίδια, από την αδιάκοπη κίνηση προς τα όρια». Όλγα Αυγουστίνου, *Ιδανικά Ταξίδια*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2003, σελ. 89.

διαδρομές τους ολόκληρο τον κόσμο, αλλά και γράψουν για αυτόν, άλλοτε αποδίδοντας τα ταξίδια τους πιστά και ρεπορταζιακά και άλλοτε με μυθοπλαστικό πρόσημο.

Μολονότι η εποχή των μεγάλων ανακαλύψεων, κατακτήσεων και εξερευνήσεων αναγέννησε την τάση αυτή, που η εσωστρέφεια του μεσαίωνα φαίνεται να είχε περιορίσει, η σύγχρονη ταξιδιωτική φιλολογία αποτελεί ουσιαστικά παράγωγο του περιηγητικού πάθους των Ευρωπαίων, που ξεκίνησε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ως τέκνο του Διαφωτισμού και σχεδόν παράλληλα και αναπόσπαστα με το κίνημα του Ρομαντισμού. Έχοντας κυρίως ως στόχο και προορισμό την μυθική Ανατολή, πλήθος δυτικών περιηγητών ταξίδεψαν κυρίως στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κατέγραψαν αυτά που είδαν και άκουσαν, συμπληρώνοντάς τα με πολλά άλλα που τους υπαγόρευσε η δημιουργική τους φαντασία, σε επιστολές ή σε ημερολόγια γεννώντας μια νέου τύπου ταξιδιωτική αφήγηση. Η αφήγηση αυτή, η εμποτισμένη από τη ρομαντική διάσταση της περιπέτειας και της φυγής³, άρχισε από κάποια στιγμή και έπειτα να ξεπερνάει τα στενά όρια της καταγραφής και να αποκτάει λογοτεχνικές αρετές τέτοιες που να μας επιτρέπουν να μιλάμε σήμερα για την δημιουργία ενός νέου και αυτόνομου είδους πεζού λόγου.

Η ενίσχυση του προσωπικού και υποκειμενικού κριτηρίου στην απόδοση των ταξιδιωτικών κατορθωμάτων από μέρους των ταξιδευτών-συγγραφέων οδήγησε σύντομα στο ξεκαθάρισμα των

³ «Δεν ήταν πλέον η ταξιδιωτική αφήγηση προϊόν ευρυμάθειας και λεπτομερούς παρατήρησης, αλλά ούτε και όργανο διδασκαλίας και διαπαιδαγώγησης. Αποτελούσε τώρα την έκφραση των προσωπικών αναζητήσεων του συγγραφέα, και μιας διαρκούς επιθυμίας του, που επιδίωκε να την εκπληρώσει σε ένα ευρύτερο σύμπαν, μακριά από τη μονοτονία της άμεσης πραγματικότητας. Ως εκ τούτου, το ταξίδι ήταν ταυτόχρονα απόδραση και ανακάλυψη.» Όλγα Αυγουστίνου, όπ.π., σελ. 251.

επιμέρους ειδών, αλλά και σε μια πιο αξιολογική προσέγγισή τους. Από τη μία υπάρχουν οι μελέτες της γεωγραφίας, των λαών και των πολιτισμών, αυτά που οι επιστήμες, όπως η κοινωνική ανθρωπολογία, στη συνέχεια εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο ως πηγές και κείμενα εργασίας και από την άλλη τα πιο έντεχνα αναπτυγμένα πεζογραφήματα, που τροφοδότησαν σε μύθους και ατμόσφαιρα και συνεχίζουν να εμπνέουν και να επηρεάζουν τη λογοτεχνική παραγωγή μέχρι περίπου και στις μέρες μας. Ο ταξιδιώτης άρχισε έτσι σιγά-σιγά να αποκτά έναν ρόλο πιο σημαντικό μέσα στην ταξιδιωτική αφήγηση και πολλές φορές βλέπουμε πως το ίδιο το ταξίδι περνάει σε δεύτερη μοίρα, με τον ίδιο τρόπο που στη μυθοπλασία ο ήρωας κυριαρχούσε όλο και περισσότερο σε βάρος της δράσης και της πλοκής όπου τύχαινε να συμμετέχει.

Όταν παρήλθε η εποχή του ρομαντισμού και των επαναστάσεων και από τα μέσα πια του 19^{ου} αιώνα και έπειτα, ολόκληρος σχεδόν ο πλανήτης μοιράστηκε στις σφαίρες επιρροής των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, οι ταξιδιογράφοι άρχισαν να γοητεύονται από το πνεύμα του κοσμοπολιτισμού. Τα αλλεπάλληλα τεχνολογικά επιτεύγματα στο χώρο των μεταφορών τους έδωσαν σταδιακά τη δυνατότητα να μετακινούνται από τη μια άκρη της γης στην άλλη με σαφώς πολύ μεγαλύτερη άνεση και ευκολία από ότι οι προγενέστεροι. Έτσι και η ίδια η έννοια του ταξιδιού άρχισε να ταυτίζεται πιο πολύ με αυτήν του σπορ παρά με εκείνη της περιπέτειας, ενώ κάνει την εμφάνισή της η περσόνα του τουρίστα⁴. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι συγγραφείς

⁴ «Η λέξη "τουρισμός" φαίνεται να διαδόθηκε στη Γαλλία από τη δημοσίευση του βιβλίου του Stendhal "Αναμνήσεις ενός τουρίστα" (1838) και κυρίως όταν τα ταξίδια της υψηλής κοινωνίας των εισοδηματιών αναπτύσσονται στους κολυμβητικούς σταθμούς και στις θέρμες. Η λέξη αυτή, όπως χρησιμοποιήθηκε στο

οδηγήθηκαν σιγά-σιγά στο να επαναδιαμορφώσουν το είδος της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας δίνοντάς του τη φόρμα που αναλογούσε στα δεδομένα της εποχής: αυτήν των Εντυπώσεων. Στις Ταξιδιωτικές Εντυπώσεις ο ταξιδιώτης-αφηγητής παύει να είναι ένας απλός παρατηρητής και αποκτά πλέον ξεκάθαρα ηρωικά στοιχεία⁵, αφού υπόκειται ενός πάθους, κατά την αριστοτέλεια έννοια, του εντυπωσιασμού εν προκειμένου, και αντιδρά σε αυτό είτε αναπαράγοντας είτε υιοθετώντας κομμάτια του ταξιδιού και του προορισμού του που τον συγκινούν (όπως συμβαίνει στην περίπτωση του οριενταλισμού) είτε αντιμαχόμενος αυτά που θεωρεί οπισθοδρομικά και βάρβαρα, ουσιαστικά υμνώντας την αποικιοκρατία.

προαναφερθέν έργο, έγινε αντιληπτή ως ένας νεολογισμός που χρησιμοποιείται λίγο. Ο Prosper Mérimée, στον οποίο οφείλεται η διάσωση του προαναφερθέντος έργου "Η Κυρία και ο Μονόκερως" και η προστασία του κάστρου του Κλυνύ, στο οποίο σήμερα στεγάζεται το έργο, μετέρχεται αυτή τη λέξη το 1835, δημοσιεύοντας τις "Ταξιδιωτικές σημειώσεις στη Νότια Γαλλία". Άλλωστε, το λεξικό Littré δίνει στην έκδοση του 1863-1872, έναν ορισμό για τους τουρίστες που προκαλεί έκπληξη: "ταξιδιώτες που δεν διατρέχουν τις ξένες χώρες παρά από περιέργεια και από απραγμία, που κάνουν ένα είδος περιοδείας στις χώρες τις οποίες συνήθως επισκέπτονται οι συμπατριώτες τους. Λέγεται κυρίως για τους Άγγλους ταξιδιώτες στη Γαλλία, στη Σουηδία και στην Ιταλία."» Αντώνιος Μανιάτης, *Πτυχές της Γαλλικής Τουριστικής Νομοθεσίας και Λογοτεχνίας*, 9 Απριλίου 2015, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://nomosphysis.org.gr/12711/ptuxes-tis-gallikis-touristikis-nomothesias-kai-logotexnias-aprilios-2015/>

⁵ «Στα νεότερα ταξιδιωτικά κείμενα ήρωας, με την καθιερωμένη έννοια, δεν υπάρχει. Τη θέση του καταλαμβάνει είτε ο χώρος είτε ο ίδιος ο συγγραφέας, ο οποίος πάντως κινεί κατ' αποκλειστικότητα τα νήματα. Υπάρχει μια αμεσότητα, σωπηλά συμφωνημένη, παραδεκτή και απαιτητή, γιατί αποτελεί το σοβαρότερο εχέγγυο αυθεντικότητας. Είναι απαραίτητη η παρουσία ενός υπαρκτού προσώπου, του αφηγητή συγγραφέα, ώστε ο καταλογισμός των ευθυνών ως προς την πιστότητα απόδοσης της πραγματικότητας να έχει έναν (και τον αρμόδιο) αποδέκτη, κάτι που δεν συμβαίνει σε άλλα λογοτεχνικά είδη. Αννίτα Π. Πανάρετου, *Ελληνική Ταξιδιωτική Λογοτεχνία*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1995, τόμος 1, σελ. 31.

Οι Ταξιδιωτικές Εντυπώσεις ως είδος θα κυριαρχήσουν στη λογοτεχνία της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής για έναν ολόκληρο αιώνα και μάλιστα, πλέον, δεν θα υπηρετούνται μόνο από τους συνήθεις μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ταξιδιογράφους, από τους κατεξοχήν ανθρώπους της περιπέτειας και των εξερευνήσεων, αλλά και από σημαντικό αριθμό συμβατικών λογοτεχνών, οι οποίοι πριν από ή και παράλληλα με τα μεγάλα τους μυθιστορήματα, μπαίνουν στον πειρασμό να ταξιδέψουν και να αφηγηθούν στους αναγνώστες τους αυτά που τους έχουν εντυπωσιάσει κατά τις εξωτικές περιπλανήσεις τους. Και κάπως έτσι η εντύπωση αρχίζει να λειτουργεί και αμφίδρομα: πρώτα ο συγγραφέας εντυπωσιάζεται από όλα αυτά που συναντά κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του και στη συνέχεια ο αφηγητής δοκιμάζει να εντυπωσιάσει τον αναγνώστη με την λογοτεχνική μεταποίηση και ανάπλαση αυτού του υλικού.

Άλλοτε χρησιμοποιώντας τον πιο αυστηρό όρο «οδοιπορικό» και άλλοτε το πιο ευέλικτο «εντυπώσεις», οι ταξιδιογράφοι, μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, θα έχουν εγκαταλείψει οριστικά τον χρηστικό προσανατολισμό των αφηγημάτων τους. Δεν έχουμε πια να κάνουμε με τους ταξιδευτές των περασμένων εποχών, οι οποίοι εστίαζαν στο πληροφοριακό υλικό που ενδεχομένως να αφορούσε εκείνους που θα επιθυμούσαν να βαδίσουν πάνω στα χνάρια τους⁶. Το κίνημα του

⁶ «Ο χαρακτήρας των ταξιδιών αρχίζει ν' αλλάζει από τα μέσα του 19ου αι. Οι ταξιδιώτες συμμετέχουν πλέον σε μαζικά οργανωμένα ταξίδια, οι τουριστικές αφηγήσεις αντικαθίστανται από τους τουριστικούς οδηγούς ενώ την εμβέλεια των περιγραφών μειώνει η διάδοση της φωτογραφίας. Παρ' όλα αυτά αφηγήσεις από την Ελλάδα εξακολουθούν να γράφονται και τον 20ό αι. Αφετηρία και κίνητρο για τη γραφή αποτελεί το ίδιο το ταξίδι, ενώ τονίζεται όλο και περισσότερο το αυτοβιογραφικό στοιχείο. Ο περιηγητής δηλαδή δεν στέκεται τόσο στην περιγραφή της Ελλάδας ως τόπου αλλά στην περιγραφή της δικής του ζωής σ' αυτόν τον τόπο.

ρεαλισμού, εξάλλου, δεν άφησε ανεπηρέαστο ούτε αυτό το είδος, το οποίο βέβαια καθυστέρησε σημαντικά λόγω της φύσης αλλά και της θεματολογίας του να απαρνηθεί το ρομαντικό του πρόσημο. Τα τεχνολογικά επιτεύγματα, που μετέτρεψαν σταδιακά το ταξίδι από περιπέτεια σε διαδικαστική μετάβαση, έδωσαν νέο πνεύμα στα κείμενα αυτά και έφεραν το ίδιο το μέσο μεταφοράς στο προσκήνιο. Ο σιδηρόδρομος, τα υπερωκεάνεια, το αεροπλάνο στη συνέχεια, καταλαμβάνουν ρόλο τουλάχιστον συμπρωταγωνιστικό, πλάι στον ήρωα-ταξιδιώτη-αφηγητή.

Στον εικοστό πλέον αιώνα, και μέχρι το είδος της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας να τεθεί σε παρακμή και σε αμφισβήτηση στις πρώτες δεκαετίες μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, βλέπουμε πως ακόμα και ο μοντερνισμός με τα ποικίλα ρεύματά του δεν στάθηκε αδιάφορος απέναντι στη δυναμική που είχε αναπτύξει ο μύθος της ταξιδιογραφίας. Οι συγγραφείς, ακόμα και αυτοί που πέρασαν φευγαλέα από το συγκεκριμένο είδος, προσπάθησαν να κοιτάζουν με μια πιο ψυχογραφική ματιά τα θέματά τους, ομοίως όπως και τα ίδια τα ταξίδια τους⁷. Οι τοπιογραφίες της υπαίθρου πέρασαν σε δεύτερη μοίρα και η πόλη –κυρίως στην απόλυτή της μορφή, αυτή της σύγχρονης μητρόπολης- και όλα όσα σηματοδοτούσε και συμβόλιζε τέθηκε στο επίκεντρο. Αυτός όμως που σιγά-σιγά αρχίζει να καταλαμβάνει

Έτσι ή αλλιώς πάντως η ταξιδιωτική αφήγηση έβρισκε απήχηση αφού κάλυπτε μια συνεχώς εντονότερη ανάγκη φυγής.» Έμμη Πανούση, *Ξένοι Περιηγητές*, Περιοδικό Ιστορία, τεύχος 451, Μάρτιος 2004.

⁷ «Μερικές φορές το ταξίδι μπορεί να ξεκινά από τον εσωτερικό χώρο και να συνεχίζεται στα εσώτατα του ταξιδιώτη. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η μετακίνηση γίνεται αργά, με τη μορφή της περιδιάβασης, του περιπάτου, ώστε να υπάρχει χρόνος, όλος ο απαραίτητος χρόνος, για να προφτάσει η συνείδηση κάποιες από τις άπειρες εκείνες διεργασίες που συντελούνται μέσα της και στο υποσυνείδητο. Τα φυσικά και τα ψυχικά τοπία συγχέονται, σε μια διαρκή, μεταξύ τους, δοσοληψία στοιχείων.» Αννίτα Π. Πανάρετου, *όπ.π.*, σελ. 60.

την προεξάρχουσα θέση σε αυτού του είδους τις αφηγήσεις είναι ο ίδιος ο σύγχρονος άνθρωπος, ο κάτοικος των μεγαλουπόλεων, ο οποίος πλέον δεν φιλοξενείται απλώς μέσα στο σκηνικό, αλλά το συνδημιουργεί μαζί με τη Φύση και την Ιστορία, αν δεν το δημιουργεί εξαρχής μόνος του, με τον ίδιο τρόπο περίπου που και ο αναγνώστης, την ίδια εποχή, αναδεικνύεται σε κυρίαρχο παίχτη στο παιχνίδι της αφήγησης.

Το *flânerie* (φλανερύ) των Γάλλων συμβολιστών, το φαινομενικά άσκοπο, αλλά βαθιά ηθοδοθηρικό σουλατσάρισμα εντός του αστικού τοπίου, δεν θα ανατρέψει απλώς την έννοια της περιπλάνησης, αλλά θα φτάσει να την αναγάγει σε αυτοσκοπό. Αυτήν την σχεδόν φετιχιστική διάσταση της περιπλάνησης –στην πόλη ή στην ύπαιθρο– θα τη συναντήσουμε πολλές φορές μέσα στα λογοτεχνικά κείμενα του εικοστού αιώνα και ίσως τη δούμε να κορυφώνεται στις *road trip* αφηγήσεις των μεγάλων αμερικανικών αυτοκινητόδρομων.

Στο μεταξύ, η θεωρία και η κριτική θα προχωρήσουν στη σαφή διάκριση των επιμέρους ειδών της ταξιδιωτικής γραμματείας στη βάση της σκοπιμότητας και του σκοπού τόσο του ταξιδιού όσο και της καταγραφής του⁸. Και ενώ το ταξιδιωτικό δοκίμιο, έστω και υπό την ταπεινή δημοσιογραφική, ακόμα και τουριστική, μορφή του, θα συνεχίσει για αρκετά χρόνια και μέχρι περίπου ως τις μέρες μας να παράγει καρπούς, και ενώ τα επιστημονικά πεδία θα εξακολουθούν να αντλούν βιβλιογραφικό υλικό από τα ταξιδιωτικά κείμενα όλων των εποχών, ανεξαρτήτως των

⁸ «Θα μπορούσαμε γενικότερα να υποστηρίξουμε ότι τα ταξιδιωτικά κείμενα των διανοουμένων και των πανεπιστημιακών δασκάλων αποσκοπούν στη διδασχή, εκείνα των λογοτεχνών αποβλέπουν περισσότερο στην τέρψη (παρότι κι εδώ θα συναντήσουμε περιπτώσεις διδακτισμού), ενώ οι γραφές των υπολοίπων στοχεύουν κυρίως στη γνωριμία και την πληροφόρηση.» Αννίτα Π. Πανάρετου, *όπ.π.*, σελ. 55.

λογοτεχνικών αρετών τους, η αμιγώς ταξιδιωτική λογοτεχνία, όπως τη γνωρίσαμε μέσα από τη φόρμα των εντυπώσεων, σταδιακά θα εγκαταλειφθεί ή θα αφεθεί στα χέρια ελάχιστων νεορομαντικών του είδους.

2.

Οι ταξιδιογράφοι και η διάκριση ανάμεσα σε ταξιδιωτική γραμματεία και έντεχνη ταξιδιογραφία

Οι άνθρωποι που με τις περιπλανήσεις τους και με τα κείμενά τους για αυτές σχημάτισαν αυτό που σήμερα ονομάζουμε ταξιδιωτική γραμματεία διακρίνονται σε τρεις κυρίως κατηγορίες που η καθεμιά ξεχωριστά χαρακτηρίζει και μία από τις εποχές στις οποίες επιμερίζεται πρακτικά και αξιολογικά το είδος. Καταρχάς έχουμε τους επαγγελματίες ταξιδευτές (ναυτικοί, εξερευνητές, έμποροι, διπλωμάτες, κατάσκοποι, προσκυνητές και άλλοι), τα κείμενα των οποίων συγκροτούν τον βασικό όγκο της ταξιδιογραφίας περίπου μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Στη συνέχεια έχουμε τα ανήσυχα πνεύματα (δόκιμοι και επίδοξοι λογοτέχνες, αλλά και άνθρωποι της φυγής και της περιπέτειας), που περιηγούνται και γράφουν για περίπου έναν αιώνα θέτοντας τις βάσεις της σύγχρονης ταξιδιωτικής λογοτεχνίας. Τέλος έχουμε τους στοχευμένους, αν όχι και στρατευμένους, ταξιδιωτικούς συγγραφείς, που από τέλη του 19^{ου} αιώνα και περίπου ως τις μέρες μας καταπιάνονται συστηματικά και μεθοδικά με το είδος. Ας δούμε, όμως, μία-μία τις κατηγορίες αυτές ξεχωριστά.

Από τα αρχαία χρόνια παρατηρείται το φαινόμενο τουλάχιστον στους εξωστρεφείς πολιτισμούς, όπως ο ελληνικός, όπου οι άνθρωποι βρίσκονταν διαρκώς σε αναζήτηση νέων τόπων είτε για κατακτητικούς είτε για εμπορικούς λόγους, οι ταξιδιώτες να κρατούν τουλάχιστον σημειώσεις για τα ταξίδια τους για προφανείς πρακτικούς λόγους. Οι σημειώσεις αυτές πολλές φορές ξεπερνούσαν το στοιχείο των οδηγιών που είχαν να κάνουν με την δια ξηράς μετακίνηση ή την ναυσιπλοΐα και τους κινδύνους που αυτές επιφύλασσαν και επεκτείνονταν και σε άλλα θέματα, όπως οι περιγραφές των τοπίων, η παρατήρηση των ξένων λαών και

πολιτισμών, τα έθιμα και οι συνήθειές τους και άλλα⁹. Στα κείμενα αυτά ασφαλώς τα στοιχεία ή τα κίνητρα λογοτεχνισμού απουσιάζουν παντελώς, αλλά παρόλα αυτά λειτουργούν συχνά ως συλλογές μύθων, θρύλων και περιπετειών, τις οποίες όσο η ιστοριογραφία και άλλες επιστήμες τις χρησιμοποιούν ως πρωτογενές υλικό στην έρευνα άλλο τόσο και η μυθοπλασία τις έχει κατά κόρον εκμεταλλευτεί για τους δικούς της πιο δημιουργικούς σκοπούς.

Στις εποχές όπου ταξίδεψαν οι ταξιδιογράφοι της πρώτης κατηγορίας το ταξίδι συνιστούσε μια επικίνδυνη συνήθεια και οι συνθήκες του κάθε άλλο παρά ως ειδυλλιακές θα μπορούσαν να περιγραφούν. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο πως οι περισσότεροι από τους συντάκτες αυτών των κειμένων πέθαναν κατά τη διάρκεια των περιπλανήσεών τους αφήνοντας τόσο τα ταξίδια όσο και τα κείμενα τους ανολοκλήρωτα. Τα κείμενα αυτά, τα οποία σπανίως προορίζονταν για να εκδοθούν και να κυκλοφορήσουν στις χώρες τους¹⁰, είχαν είτε ημερολογιακή μορφή είτε αποτελούσαν μέρος μιας επιστολογραφίας που ο ταξιδιώτης διατηρούσε με κάποιο πρόσωπο, το οποίο παρέμενε πίσω στην πατρίδα του και μάλιστα

⁹ «Αν οι λόγοι των ταξιδιών υπήρξαν για πολύ καιρό ωφελιμιστικοί και συμφεροντολογικοί –εξερεύνηση των δρόμων του εμπορίου, ανακάλυψη των καλύτερων αγκυροβολιών, εντοπισμός τόπων για εποίκισμό-, υπήρξαν επίσης πάντα, για τους Έλληνες ιδίως, ένας αληθινός και βαθύς πόθος να γνωρίσουν τον κόσμο και προπαντός να συναντήσουν άλλους λαούς. Εξαρχής, το όνειρο ήταν συνδεδεμένο με τον πόθο της εξερεύνησης του πραγματικού, εκεί που συγχέεται ο φόβος με τον θαυμασμό.» Jacques Lacarrière, *Ελληνική Ταξιδιωτική Λογοτεχνία* (από τον πρόλογο του βιβλίου), εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1995, τόμος 1, σελ. 13.

¹⁰ «Εκείνη την εποχή οι ταξιδιώτες δεν είχαν τη σημερινή άνεση· οι λόγιοι, οι διανοούμενοι, οι αργόσχολοι και οι περίεργοι περιπλανιόντουσαν στην Ευρώπη για χρόνια, αν και επιστρέφοντας στη χώρα τους η μετριοφροσύνη τους τούς ανάγκαζε να χαρακτηρίσουν τα αποτελέσματα των μακροχρόνιων παρατηρήσεών τους ως απλές "σημειώσεις".» Charles Robert Maturin, *Μέλμοθ ο Περιπλανώμενος*, μετάφραση Χαρά Σύρου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2011.

σε αρκετές περιπτώσεις χρηματοδοτούσε το ταξίδι αυτό και ως εκ τούτου είχαν και τον χαρακτήρα της αναφοράς. Ελάχιστες λογοτεχνικές αρετές μπορούμε να εντοπίσουμε στον τεράστιο όγκο αυτής της γραμματείας, ενώ πολύ πιο συνηθισμένα στοιχεία είναι το διδακτικό ύφος, η πρακτική καταγραφή, αλλά και η προσπάθεια ερμηνείας των ανεξήγητων που συναντούσαν οι συντάκτες τους στους μακρινούς και εξωτικούς προορισμούς τους.

Η δεύτερη ιστορικά κατηγορία ταξιδιογράφων συνδέεται άμεσα με το ρεύμα του περιηγητισμού που αναπτύχθηκε στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και το οποίο δεν έμεινα φυσικά ανεπηρέαστο από τα κινήματα του Διαφωτισμού και του Ρομαντισμού. Οι ταξιδιώτες-συγγραφείς τώρα μετακινούνται, εξερευνούν και γράφουν πολύ περισσότερο κατά το εικόν παρά κατά το αναγκαίον, αν και πολλοί από αυτούς εμπνέονται και παρασύρονται από τα πιο χρηστικά κείμενα της προηγούμενης περιόδου και τα κατορθώματα και τις ανακαλύψεις των πιο επιφανών συντακτών τους. Ορισμένοι από αυτούς είναι ήδη συγγραφείς και έχουν πραγματοποιήσει ήδη το λογοτεχνικό ντεμπούτο τους στις λογοτεχνίες των χωρών τους, αλλά οι περισσότεροι απλώς φιλοδοξούν να γράψουν μεγάλα και σπουδαία μυθιστορήματα και αντιμετωπίζουν τα μακρινά ταξίδια αυτά ως αφορμές για να συλλέξουν ιστορίες που θα τους χρησιμεύσουν στη συνέχεια στα έργα τους¹¹. Αν κάτι, πάντως, χαρακτηρίζει όλους τους είναι η τάση προς τη φυγή, την περιπέτεια ακόμα και την έκθεση στον κίνδυνο, που η παραγμένη τους εποχή υπαγορεύει.

¹¹ «Επιχείρησα την περιήγησιν ουχί σκοπών να συγγράψω αυτήν, αλλά μόνον αναζητών εικόνας.» Σατωβριάνδος, *Οδοιπορικόν. Εκ Παρισίων εις Ιεροσόλυμα και εξ Ιεροσολύμων εις Παρισίους*, μετάφραση Εμμανουήλ Ροΐδη, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1979, τόμ. α', σελ. 76.

Και ενώ οι συνθήκες του ταξιδιού παραμένουν αντίξοες και ριψοκίνδυνες, και ενώ ακόμα πολλοί από τους «επαγγελματίες» ταξιδευτές της πρώτης περιόδου εξακολουθούν να επιχειρούν στο δύσκολό τους έργο, οι ταξιδιογράφοι του 19^{ου} αιώνα πατούν πάνω στα χνάρια τους και θέτουν τις βάσεις του σύγχρονης ταξιδιωτικής αφήγησης. Δίπλα σε αυτούς κινούνται πολλοί άλλοι δυτικοευρωπαίοι, νεαρής κυρίως ηλικίας, που πολύ συχνά κατόπιν παρακίνησης από τις οικογένειές τους ξεκινούν να περιηγηθούν κυρίως τις χώρες της Ανατολής αλλά και αυτές του Νέου Κόσμου, ως μέρος της εκπαίδευσής τους. Η περιήγηση και η περιπλάνηση θα αρχίσουν έτσι σιγά-σιγά να αποκτούν ένα χαρακτήρα εστετισμού και οι νεαροί αριστοκράτες ή οι γόνοι των πλούσιων αστικών οικογενειών, που ονειρεύονται να γίνουν διοικητικά ή στρατιωτικά στελέχη των αποικιοκρατικών αυτοκρατοριών τους θα έρθουν αργά ή γρήγορα σε αντιπαράθεση με τους επαγγελματίες του είδους¹². Στις επιστολές τους και στα ημερολόγια τους πλάι στον θαυμασμό προς τους αρχαίους πολιτισμούς όλο και πιο συχνά θα σημειώνονται και τα αρνητικά τους συναισθήματα τόσο προς τους «ιθαγενείς» όσο και προς τους «τυχοδιώκτες».

Τα πράγματα θα ξεκαθαρίσουν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν η ταξιδιογραφία θα πάρει οριστικά τα χαρακτηριστικά ενός αναγνωρισμένου λογοτεχνικού είδους και θα προκύψουν συγγραφείς που θα επιλέξουν συνειδητά να την υπηρετήσουν, είτε

¹² «Ήταν ανέκαθεν έθιμο της οικογένειάς μου, και με τον καιρό είχε γίνει σχεδόνάγραφος νόμος, ο πρωτότοκος γιος να έχει ελεύθερη είσοδο, έξοδο καιεπιστροφή από ξένες χώρες πριν από το γάμο του –όχι τόσο για την προσωπική του βελτίωση με την άσκηση και συχνή αλλαγή αέρα- μα απλώςγια την τέρψη τη φαντασίας του και για να μπορεί να καυχιέται ότι ταξίδεψεστο εξωτερικό – tantum valet, έλεγε ο πατέρας μου, quantum sonat.» Laurence Sterne, *Η Ζωή και οι Απόψεις του Τρίστραμ Σάντι, Κυρίου από Σόι*, μετάφραση Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1992,

με τη φόρμα του ταξιδιωτικού δοκιμίου –από την οποία θα προκύψει η ταξιδιωτική δημοσιογραφία του 20^{ου} αιώνα- είτε με αυτήν των ταξιδιωτικών εντυπώσεων. Την τρίτη αυτήν κατηγορία, όπου δεν χωρούν πια ούτε οι τυχοδιώκτες ούτε οι ρομαντικοί περιηγητές του παρελθόντος, την χαρακτηρίζει πρώτα από όλα η μέθοδος, όπως αυτή έχει ήδη δοκιμαστεί από τους πιο επιφανείς θεμελιωτές του είδους¹³, και έπειτα ο σαφής σκοπός, με τον οποίο οι συγγραφείς κινούνται τόσο πάνω στον πλανήτη όσο και μέσα στις σελίδες τους. Οι ταξιδιωτικές μονογραφίες θα γίνουν πολύ σύντομα εξαιρετικά δημοφιλείς και ευπώλητες, ενώ θα πληθύνουν τόσο τα εξειδικευμένα ταξιδιωτικά έντυπα όσο και οι σχετικές στήλες στις εφημερίδες, αφού το κλίμα του κοσμοπολιτισμού θα δημιουργήσει στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική μια εξωστρέφεια και μια αγάπη για το άγνωστο, το εξωτικό και το ανεξερεύνητο άνευ προηγουμένου.

Οι επαγγελματίες, πλέον, ταξιδιογράφοι και οι δόκιμοι και αναγνωρισμένοι λογοτέχνες των άλλων ειδών, που θα συνεχίσουν να φλερτάρουν με το είδος, θα αλλάξουν τελείως την οπτική του κοινού τόσο για τα απομακρυσμένα από την κραταιά Δύση και σε μεγάλο βαθμό υποανάπτυκτα σημεία του πλανήτη όσο και για την έννοια του ίδιου του ταξιδιού. Βαθμιαία το ταξίδι αναψυχής θα πάψει να αποτελεί προνόμιο των λίγων και θα αποκτήσει διαστάσεις κοινωνικής συνήθειας. Η διαρκής άνοδος του βιοτικού

¹³ «Χαρακτηριστική για όλα αυτά είναι η θέση που δίδει στα αναγνώσματά ο Γάλλος λόγιος έμπορος (Pierre-Augustin Gys) μέσα από το τρίπτυχο της μεθόδου που, όπως σημειώνει ο ίδιος, ακολούθησε για τη συγγραφή του *“Voyage littéraire”*: *lu, observé, comparé*. Τα αναγνώσματα (*“lu”*) προηγούνται της επιτόπιας παρατήρησης (*“observé”*) και της σύγκρισης (*“comparé”*). Δημήτρης Δοψαλάκης, *Δίκτυα Πληροφόρησης*, κεφάλαιο του βιβλίου *Ταξίδι, Γραφή, Αναπαράσταση*, συλλογικό, επιστημονική επιμέλεια Ίλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2015, σελ. 211,212.

επιπέδου, ο θεσμοθέτηση των αδειών μετά αποδοχών και ο θρίαμβος της τεχνολογίας θα οδηγήσει όλο και μεγαλύτερα τμήματα των πληθυσμών της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής να κάνουν κάτι που στα χρόνια των προγόνων τους φάνταζε παράλογο: να ταξιδέψουν όχι για να αναζητήσουν εργασία αλλά για να δουν άλλους πολιτισμούς και να γνωρίσουν άγνωστα και εξωτικά τοπία¹⁴. Και μαζί με το διαβατήριό τους θα φροντίζουν να έχουν πάντα μαζί τους στις αποσκευές κάποιο καλό ταξιδιωτικό ανάγνωσμα που θα τους συντροφεύει, θα τους συμβουλεύει και θα τους καθοδηγεί.

Σήμερα, και αφού μεσολάβησαν κάποιες δεκαετίες ανυποληψίας για την ταξιδιωτική λογοτεχνία, η αντίληψη του κοινού για το είδος συνήθως κατευθύνεται προς τα κείμενα της τρίτης περιόδου, στα οποία περιλαμβάνεται, άλλωστε, και η ταξιδιωτική αρθρογραφία που ακόμα χαίρει μιας σχετικής εκτίμησης. Οι δυο πρώτες κατηγορίες των ταξιδιογράφων και τα έργα ή έστω οι «σημειώσεις» τους απασχολούν περισσότερο την ακαδημαϊκή κοινότητα, αφού δεν έχουν πάψει ποτέ να αποτελούν αντικείμενο έρευνας και μελέτης. Σε κάθε περίπτωση, οι επαγγελματίες ταξιδιώτες των οποίων η μετακίνηση αποτελεί μέρος της δουλειάς τους, δεν φαίνεται να έχουν πλέον κανέναν λόγο να καταγράφουν τις εμπειρίες ή τις εντυπώσεις τους και οι αναγνωρισμένοι λογοτέχνες σπανίως μπαίνουν πια στον πειρασμό να αποδώσουν στο χαρτί τις ταξιδιωτικές τους ανησυχίες. Ωστόσο, φαίνεται μέσα από το διαδίκτυο σιγά-σιγά να σχηματίζεται μια

¹⁴ «Η τέχνη των ταξιδιών είναι ένα προνόμιο των εισοδηματιών της “καλής κοινωνίας” το 18ο και 19ο αιώνα. Η απραξία, η οποία ήταν μία αξία επιφυλαγμένη στην ελίτ, θα γίνει προσιτή στην εργατική τάξη από το 1936, δυνάμει του νόμου της 26ης Ιουνίου 1936 για τις πληρωμένες διακοπές. Η ελίτ βλέπει να χάνει ένα προνόμιό της και θα δεχθεί άσχημα αυτόν τον εκδημοκρατισμό και το καθημερινό ιδίωμα που μεταφράζει αυτήν την ατίμωση ως “μαζικό τουρισμό”.» Αντώνιος Μανιάτης, *Πτυχές της Γαλλικής Τουριστικής Νομοθεσίας και Λογοτεχνίας*, όπ.π..

νέα, τέταρτη κατηγορία που μένει ιστορικά να αποδειχθεί αν θα εδραιωθεί και θα αποκτήσει χαρακτηριστικά ανάλογα ενός καινούριου ρεύματος.

3.

Η Ελλάδα ως πόλος έλξης του κινήματος του περιηγητισμού και τα ταξιδιωτικά κείμενα των Γάλλων του 19^{ου} αιώνα

Ο ελληνικός χώρος αποτελούσε ανέκαθεν πόλο έλξης των δυτικών περιηγητών και η σχετική ταξιδιωτική γραμματεία είναι και πλούσια και πολυδιάστατη. Πολύ πριν δημιουργηθεί το κίνημα του περιηγητισμού στα τέλη του 18^{ου} και αρχίσουν να καταφτάνουν μαζικά διάσημοι και λιγότεροι γνωστοί επισκέπτες, έχουμε ήδη από τον 15^ο αιώνα παρόμοια, έστω και μεμονωμένα, φαινόμενα τουληρών ταξιδευτών που, είτε με κίνητρο την αρχαιολατρεία είτε με άλλα πιο τυχοδιωκτικά ελατήρια, περιπλανήθηκαν στα τουρκοκρατούμενα ελληνικά εδάφη και κατέγραψαν, κυρίως σε ημερολόγια και σε επιστολές, τις εντυπώσεις και τις περιπέτειές τους¹⁵. Ωστόσο, μόνο με το ξέσπασμα του ρομαντισμού και του άμεσα συνδεδεμένου φιλελληνισμού το φαινόμενο αυτό θα λάβει διαστάσεις κινήματος, μέχρι να φτάσουμε στο σημείο όπου κάθε δυτικοευρωπαίος λόγιος και διανοούμενος, που σεβόταν τον εαυτό του και την αποστολή του, να μην μπορεί παρά να συμπεριλάβει ένα γενναίο οδοιπορικό στη χώρα των θεών και των φιλοσόφων στην παιδεία του.

¹⁵ «Ο Φλωρεντίνος ιερέας Χριστόφορος Μπουοντελμόντι έφτασε στη Ρόδο το 1414 για να εξερευνήσει τα ελληνικά νησιά. Επίσης, ο ουμανιστής Νικόλο ντε Νικόλι του ανέθεσε να συλλέξει ελληνικά χειρόγραφα. Κατά τη διάρκεια της δεκαετημέρας παραμονής του έμαθε ελληνικά και περιηγήθηκε διάφορα νησιά. Κατέγραψε τις εντυπώσεις του και τις παρατηρήσεις του σε δυο βιβλία, στη λατινική γλώσσα. Το πρώτο ήταν μια περιγραφή της Κρήτης (1417) και το δεύτερο το οδοιπορικό του στο Αρχιπέλαγος (1420). Και τα δύο ήταν κυρίως γεωγραφικές περιγραφές διανθισμένες με σύντομες μνείες της Αρχαιότητας.» Όλγα Αυγουστίνου, *Ιδανικά Ταξίδια*, ό.π., σελ. 100.

Όπως ήταν φυσικό και αναμενόμενο την πρωτοκαθεδρία στο κίνημα αυτό την έχουν οι Γάλλοι, οι οποίοι, επηρεασμένοι από τον Διαφωτισμό και την Επανάσταση, έρχονται για να αναζητήσουν στην Ελλάδα ιδεολογικά και φιλοσοφικά ερείσματα προκειμένου να στηρίξουν πάνω στο οικουμενικό πνεύμα και το ένδοξο παρελθόν τις ιδέες τους, αλλά πολύ συχνά βλέπουμε να μεταφέρουν στα κείμενα τους την απογοήτευση που τους γεννούν οι εικόνες καθυστέρησης και παρακμής που αντικρύζουν. Όπως ο Lamartine, ο οποίος σημειώνει σχετικά στις εντυπώσεις από την επίσκεψη που πραγματοποίησε το 1832 στην Αττική: «Θλιβερός περίπατος στο ναό του Ολυμπίου Διός και στο Στάδιο. Ήπια νερό από το λασπωμένο και μολυσμένο ρυάκι του Ιλισού. Βρήκα ελάχιστο νερό, ίσα ίσα για να βουτήξω το δάχτυλό μου: ξεραίλα, γύμνια, χρώμα σκουριάς απλώνεται σε όλη την ύπαιθρο της Αθήνας»¹⁶.

Άλλοι, πάλι, παραμένουν αθεράπευτα ρομαντικοί και υμνούν τη σαγήνη που τους ασκεί το τοπίο και που τονώνει τον ήδη κραυγαλέο φιλελληνισμό τους, όπως ο Chateaubriand: «Στην Ελλάδα όλα είναι γλυκά, όλα είναι απαλά, όλα είναι γαλήνια στη φύση, καθώς και στα κείμενα των αρχαίων. Όταν δει κανείς τα χαριτωμένα τοπία της Αττικής, της Κορίνθου και της Ιωνίας, καταλαβαίνει γιατί η αρχιτεκτονική του Παρθενώνα έχει τόσο ευτυχισμένες αναλογίες, γιατί η αρχαία γλυπτική είναι αδιατάρακτη και τόσο ειρηνική. Στην πατρίδα των Μουσών η φύση καθόλου δεν συμβουλεύει παρεκκλίσεις· αντίθετα, η ροπή της είναι να ξαναφέρνει το πνεύμα στον έρωτα των ομοιόμορφων κι αρμονικών πραγμάτων»¹⁷ ή καταφεύγουν στις οδούς της

¹⁶ Συλλογικό, «Τρεις Γάλλοι ρομαντικοί στην Ελλάδα (Λαμαρτίνος, Νερβάλ, Γκωτιέ)», μετάφραση Βάσω Μέντζου, εκδ. Δ.Ο.Λ., Αθήνα 2010, σελ. 78.

¹⁷ Σατωβριάνδος, «Οδοιπορικό - Η Ελλάδα του 1806», μετάφραση Ανδρέας Καραντώνης, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1979,

αλληγορίας και του συμβολισμού, προκειμένου να ξεπεράσουν το σάσισμά τους και να εκφράσουν τις ανησυχίες τους, όπως ο Flaubert: «Καθώς επέστρεφα από τον ναό (του Παρθενώνα), δύο μεγάλα πουλιά ξεπετάχθηκαν πάνω από το αέτωμα και έφυγαν ανατολικά, κατά τη μεριά της Σμύρνης, της Ασίας»¹⁸.

Ένας από τους λιγότερους γνωστούς σήμερα Γάλλους επισκέπτες της Ελλάδας και της Κωνσταντινούπολης στα προεπαναστατικά χρόνια, ο οποίος, ωστόσο, επηρέασε όσο κανένας άλλος τους υπόλοιπους που ακολούθησαν τα χνάρια του και εν μέρει και την τακτική του, υπήρξε ο Pierre-Augustin Gys. Το επιστολικό του ταξιδιωτικό «μυθιστόρημα» που έφερε τον τίτλο «*Voyagelittéraire de la Grèce, ou Lettres sur les Grecs, anciens et modernes*» που κυκλοφόρησε το 1771, πέρα από τον τεράστιο πλούτο του καταγεγραμμένου υλικού, παρουσιάζει, ίσως για πρώτη φορά, και μια μεθοδολογία, η οποία λειτούργησε ως πρότυπο για όλους τους μετέπειτα επίδοξους μιμητές τους και η οποία βασίζεται στο τρίπτυχο «lu, observe, comparé» (μελέτη, επιτόπια παρατήρηση, σύγκριση). Ο έμπορος και λόγιος Gys, φίλος πολλών εκ των ευρωπαϊών διαφωτιστών, κατάφερε με αυτό το πολύ δημοφιλές στην εποχή του βιβλίο, όχι μόνο να τονώσει το ενδιαφέρον του κοινού για την Ελλάδα, την ιστορία και την πολιτιστική της κληρονομιά, αλλά και μέσω των εξαιρετικά κολακευτικών πορτραίτων των μορφωμένων Ελλήνων που γνώρισε και συναναστράφηκε, να αναπτύξει μια πρωτότυπη αφήγηση πνευματικής αφύπνισης¹⁹.

¹⁸ Γουστάβος Φλωμπέρ, «*Ταξίδι στην Ελλάδα*», μετάφραση Παύλος Ζάννας, εκδ. Ολκός, Αθήνα 2007, σελ. 85.

¹⁹ «Στον πρώτο τόμο του *Voyage littéraire*, στην επιστολή που τιτλοφορείται “*Enterremensgrecs*”, ο Γκυσ αναφέρει μια Ελληνίδα που γνωρίζει, την “ωραιότερη από τις Ελληνίδες”, τη “*Madame Tigoniti*”. Πρόκειται για τη γνωστή Φαναριώτισσα Μαριώρα Ρίζου Τυανίτη. Ο Γκυσ θα συγκρίνει το μοιρολόι της για τον αγαπημένο

Εξίσου σημαντικά είναι τακείμενα που μας άφησε ο γνωστότερος, λόγω και της διπλωματικής του ιδιότητας, François Riquetville, ο οποίος βρέθηκε στην Ελλάδα κατά λάθος, αφού πιάστηκε το 1798 αιχμάλωτος από πειρατές, οι οποίοι τον έφεραν στα οθωμανική ακόμα Πελοπόννησο προκειμένου να τον πουλήσουν σαν δούλο. Από εκεί, μετά από πολλές περιπέτειες και περιπλανήσεις, κατάφερε να απελευθερωθεί το 1801 και να επιστρέψει στο Παρίσι, αφού πρώτα φρόντισε να μάθει ελληνικά και να γνωρίσει, έστω με τρόπο ανορθόδοξο σε σχέση με τους άλλους επισκέπτες, τα έθιμα, τις συνήθειες και τον πολιτισμό των υπόδουλων Ελλήνων²⁰. Οι εμπειρίες του αυτές τον οδήγησαν να γράψει το πεντάτομο έργο «*Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie, et dans plusieurs autres parties de l' Empire Ottoman*» το οποίο γνώρισε πολύ μεγάλη επιτυχία. Όταν στη συνέχεια διορίστηκε ως πρόξενος πρώτα στα Γιάννενα και μετά στην Πάτρα (από το 1805 μέχρι το 1816), του δόθηκε η δυνατότητα να περιηγηθεί πιο συστηματικά και μεθοδικά στο ελλαδικό τοπίο και να συνεχίσει να συγγραφεί τις εντυπώσεις τους κυκλοφορώντας το μνημειώδες πια «*Voyage en Grèce*».

Οι Γάλλοι, όπως και οι άλλοι Ευρωπαίοι, που επισκέπτονται την Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες πριν και τις πρώτες μετά την Επανάσταση του 1821 και επιλέγουν να αφηγηθούν την επίσκεψή τους αυτή διακρίνονται σε δυο κατηγορίες: του κλασικιστές (ή αρχαιολάτρες) και τους

της αδερφού με εκείνο της Αντιγόνης στους Επτά επί Θήβας.» Δημήτρης Δοψαλάκης, όπ.π., σελ. 224,225.

²⁰ «Ο νεοελληνικός κόσμος, όπως τον απεικονίζει ο Πουκεβίλ, είναι ένα καλειδοσκοπικό ανθρώπων και τόπων. Μολονότι εμμένουν τα παλαιά στερεότυπα σχετικά με τον ελληνικό χαρακτήρα ως κράμα διπροσωπίας, ψευδολογίας και πανουργίας, στο έργο του Πουκεβίλ οι Έλληνες παρουσιάζονται ως μια κοινωνία πολύπλευρη, όχι σαν σκιές των προγόνων τους.» Όλγα Αυγουστίνου, *Ιδανικά Ταξίδια*, όπ.π., σελ. 394.

οριενταλιστές. Ανάλογα με το ιδεολογικό ή αισθητικό στρατόπεδο όπου ανήκουν κινείται τόσο η ματιά τους πάνω στο τοπίο και την ανθρωπογεωγραφία της χώρας όσο και η γραφή τους ως προς την οδό προς την οποία θέλουν με τις εντυπώσεις τους να κατευθύνουν τους αναγνώστες τους. Οι μεν περιηγούνται στις αρχαιολογικές τοποθεσίες, καταγράφουν τα μνημεία, υμνούν τον αττικό ουρανό και επικαλούνται τις μούσες προκειμένου να τους υποδείξουν τις ομοιότητες ανάμεσα στους Νεοέλληνες και τους αρχαίους προγόνους τους. Οι δε εμπνέονται από τη σαγήνη της μυθικής Ανατολής²¹, όπου και εντάσσουν τον ελλαδικό χώρο, γοητεύονται από το πολυεθνικό μωσαϊκό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τριγυρίζουν στα χαμάμ και στα παζάρια και κάποιες φορές καταλήγουν έμμισθοι συγγραφείς της Υψηλής Πύλης.

Μετά την απελευθέρωση της χώρας, όπως ήταν αναμενόμενο επικράτησαν οι πρώτοι, πολλοί εκ των οποίων επέλεξαν να κατοικήσουν μόνιμα στο νεοσύστατο βασίλειο, να εργαστούν ως διπλωμάτες, εμπορικοί ακόλουθοι ή αντιπρόσωποι, υπάλληλοι της γαλλικής αρχαιολογικής σχολής, δάσκαλοι, σύμβουλοι των ανακτόρων και εκπαιδευτές του στρατεύματος και κάποιοι, μάλιστα, έφτασαν στο σημείο να λάβουν την ελληνική

²¹ «Από τους εκατοντάδες ταξιδιώτες του 19ου αιώνα, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, όλοι τους επισκέφτηκαν ή και παρέμειναν επί μακρόν στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί, όπου οι Ευρωπαίοι ένωσαν Ανατολίτες και οι Ανατολίτες Ευρωπαίοι, η παρουσία ξένων στη ζωή της πολιτείας ήταν τόσο μέρος της παράδοσης όσο και το Ισλάμ... Παράλληλα, ο εκσυγχρονισμός της πόλης που συμβίωνε ταυτόχρονα με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής, το πολύχρωμο πολυπολιτισμικό πλήθος με την κινητικότητα του και η μοναδική συνύπαρξη ζωντάνιας και καχυποψίας, νωχέλειας και δράσης, που χαρακτήριζε πάντα τη ζωή της πρωτεύουσας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αναδεικνύονται με γραπτά που μετουσιώνονται σε πίνακες ζωγράφων.» Ιόλη Βιγγοπούλου, *Ο ελληνικός κόσμος μέσα από το βλέμμα των περιηγητών*, 2005, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: file:///C:/Users/yannis40/Downloads/INR_Viggopoulou_05_02.pdf.

υπηκοότητα και ουσιαστικά να εξελληνιστούν. Οι περιηγητές της δεύτερης κατηγορίας προτίμησαν να συνεχίσουν το έργο τους στα υπό οθωμανικό ζυγό εδάφη, ενώ από τα μισά του 19^{ου} αιώνα και μετά τους βλέπουμε να στρέφουν την προσοχή τους στη Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη ειδικότερα, την οποία φαίνεται πως όχι μόνο την επιλέγουν ως βάση και ορμητήριο τους, αλλά εμπνέονται και γράφουν για αυτήν υμνώντας τον πολυεθνική και πολυπολιτισμική της δυναμική ως σταυροδρόμι ανάμεσα στη Ανατολή και τα βαλκανική ενδοχώρα.

Από τους Γάλλους φιλέλληνες περιηγητές του τέλους του 19^{ου} αιώνα που επιχειρήσαν συγγραφικά στον ελλαδικό χώρο αυτός που σίγουρα ξεχωρίζει είναι ο Victor Bérard, ελληνιστής και διπλωμάτης που έζησε και εργάστηκε για πολλά χρόνια στην Αθήνα, περιοδεύοντας ταυτόχρονα ανά την επικράτεια και δημοσιεύοντας τακτικά τα ταξιδιωτικά του ρεπορτάζ σε εφημερίδες της Γαλλίας. Πολλά από τα κείμενα αυτά αποτέλεσαν υλικό για τα ταξιδιωτικά του δοκίμια που εξέδωσε αφού επέστρεψε στο Παρίσι, με πιο γνωστό το *«Οδοιπορικό στη Μακεδονία 1891-1892»* και κυρίως το *«Ακολουθώντας το πλοίο του Οδυσσέα»*, φωτογραφικό λεύκωμα που συνέθεσε μαζί με τον διάσημο Ελβετό φωτογράφο της εποχής Frédéric Boissonnas, όπου και απέδωσε με τη μορφή οδοιπορικού όχι μόνο το ταξίδι του μυθικού ήρωα αλλά και το ταξίδι του ελληνικού πολιτισμού στη θάλασσα της Μεσογείου²².

²² «Ακολουθώντας τον Στράβωνα, που έλεγε ότι "δεν είναι ομηρικό να οικοδομείς μάταιες τερατολογίες χωρίς καθόλου να τις θεμελιώνεις στην αλήθεια", ο Bérard έγραφε: "Η Οδύσσεια δεν είναι μια απλή συναρμολόγηση θρύλων: είναι ένα γεωγραφικό ντοκουμέντο, απεικόνιση ποιητική αλλά όχι παραμορφωτική μιας συγκεκριμένης Μεσογείου, που είχε τις ναυσυλτοϊκές της συνήθειες, τις θεωρίες της για τον κόσμο και για τη ζωή των ναυτικών, τη γλώσσα της, τις Οδηγίες προς ναυτιλλομένους και το εμπόριό της.» Αλόη Σιδέρη, από τον πρόλογο της έκδοσης

του βιβλίου *Ακολουθώντας το πλοίο του Οδυσσέα* των Victor Bérard και Frédéric Boissonnas, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2011.

4.

Η ελληνική ταξιδιωτική λογοτεχνία και η περίοδος ακμής της

Αν και η Ελλάδα υπήρξε για πολλά χρόνια πεδίο δόξης λαμπρό για τους τολμηρούς και ανήσυχους περιηγητές της Δυτικής Ευρώπης και αν και ως έθνος της ναυτοσύνης και της διασποράς είχαμε ήδη πολύ πριν την επανάσταση δώσει πολύ αξιοπρόσεκτα δείγματα γραφής στην ταξιδιογραφία, η ταξιδιωτική λογοτεχνία θα αργήσει αρκετά να εμφανιστεί ως είδος στα ελληνικά γράμματα. Έτσι, μολονότι ήδη από τον 19ο αιώνα υπήρξαν αρκετοί συγγραφείς που θέλησαν να συμπεριλάβουν μέσα στα κείμενα τους τοπιογραφίες, κυρίως της ιδιαίτερης πατρίδας τους, ή ακόμα και να επιχειρήσουν κάποιες απόπειρες ταξιδιωτικού ρεπορτάζ κυρίως των ευρωπαϊκών πόλεων, όπου βρέθηκαν για λόγους σπουδών ή εργασίας, θα πρέπει να περιμένουμε μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα για να δούμε να κυκλοφορούν αυτούσιες συλλογές ταξιδιωτικών εντυπώσεων²³. Σε κάθε περίπτωση το είδος φάνηκε να ακμάζει κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, όπου και πολλοί σπουδαίοι και αναγνωρισμένοι λογοτέχνες καταπιάστηκαν με αυτό συστηματικά και κάποιοι από αυτούς μάλιστα διακρίθηκαν αφήνοντας πολύ σημαντικά βιβλία.

²³ «Όλα τα κείμενα του 19^{ου} αιώνα (και κάποια των αρχών του εικοστού με παρόμοιο χαρακτήρα) στερούνται λογοτεχνικής χροιάς: αφ' ενός δεν ήταν αυτός ο σκοπός τους, αφ' ετέρου οι συγγραφείς τους δεν υπήρξαν λογοτέχνες. Συμπλέουν με το πνεύμα της εποχής, το οποίο μεταφράζεται σε προσπάθεια αφαίρεσης των παρωπίδων, ύστερα από τετρακοσίων ετών απομόνωση και από τον ορμαγδό ενός απελευθερωτικού αγώνα. Όσοι μπόρεσαν, κατέθεσαν πρόθυμα τη συμβολή τους: βιβλία και δημοσιεύματα, οργανωμένες εκδρομές, διαλέξεις ταξιδιωτικού περιεχομένου ακόμα και διαγωνισμούς "προς περιγραφήν" ελληνικών περιοχών.» Αννίτα Πανάρετου, όπ.π., σελ. 60.

Στην ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας η ταξιδιωτική αφήγηση συνδέθηκε κυρίως με δύο συγγραφείς: τον Νίκο Καζαντζάκη και τον Κώστα Ουράνη, των οποίων οι συλλογές ταξιδιωτικών εντυπώσεων αποτελούν πολύ σημαντικό κομμάτι του συνολικού τους έργου. Η προσφορά των δύο αυτών λογοτεχνών έγκειται και στο γεγονός ότι κατάφεραν να καλύψουν συγγραφικά ένα ευρύ πεδίο θεμάτων και προορισμών, ενδεχομένως ασυνήθιστων και σίγουρα εξωτικών στα μάτια του αναγνωστικού κοινού τους. Κοντά στα ταξιδιωτικά βιβλία των Καζαντζάκη και Ουράνη ακολουθούν και τα εξίσου σημαντικά κείμενα του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου (ο οποίος είναι και ο εισηγητής του όρου «ταξιδιογραφία»), του Φώτη Κόντογλου (με έμφαση στον φορτισμένο συναισθηματικά χώρο της Μικράς Ασίας), του Γεώργιου Θεοτοκά (με πολύ ενδιαφέρουσες, μεταξύ άλλων, μονογραφίες για τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Σοβιετική Ένωση), του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα (το *Ένας μήνας στο Βόρειο Πόλο* που κυκλοφόρησε το 1932 θεωρείται βιβλίο σταθμός για το είδος στην Ελλάδα) και πολλών άλλων, που αν και δεν επιχείρησαν να σταδιοδρομήσουν ως ταξιδιωτικοί συγγραφείς, άφησαν πολύ ενδιαφέροντα έργα ή ενέταξαν σημαντικά κομμάτια του ταξιδιωτικού τους υλικού στη συνολική εργογραφία τους.

Η πιο ξεχωριστή και ιδιαίτερη είναι σίγουρα η περίπτωση του Καζαντζάκη, στο έργο του οποίου, εξάλλου, οι έννοιες του οδοιπορικού και της περιπλάνησης βρίσκονται διάχυτες. Ο πιο προβεβλημένος διεθνώς Έλληνας πεζογράφος έζησε μια ζωή έντονου κοσμοπολιτισμού, ταξίδεψε σε πάρα πολλά σημεία του πλανήτη και κατέγραψε τις παραστάσεις του αυτές σε μια σειρά ταξιδιωτικών βιβλίων, τα περισσότερα από τα οποία προηγήθηκαν των μεγάλων μυθιστορημάτων του. Εργαζόμενος ως ανταποκριτής πολλών αθηναϊκών εφημερίδων υπήρξε από τους πρωτοπόρους του ταξιδιωτικού ρεπορτάζ στην Ελλάδα, αν και οι επικριτές του

τον κατηγορούν ότι χρωμάτιζε υπερβολικά τα κείμενά του αυτά ανάλογα με τις εκάστοτε ιδεολογικές και φιλοσοφικές του ανησυχίες. Τα βιβλία με τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις που δημοσίευσε υπό τον γενικό τίτλο «*Ταξιδεύοντας*» είναι τα «*Ιταλία, Αίγυπτος, Σινά*», «*Τι είδα στη Ρουσία*», «*Ισπανία*», «*Ιαπωνία, Κίνα*», «*Αγγλία*», ενώ μετά το θάνατο του κυκλοφόρησαν και τα κείμενα του «*Ιερουσαλήμ*», «*Κύπρος*» και «*Μοριάς*». Είναι πολύ χαρακτηριστικό της διαρκούς τάσης φυγής του το ότι έφυγε από τη ζωή με το παράπονο πως δεν πρόλαβε να ταξιδέψει στην Αμερική²⁴.

Ξεκινώντας από την ίδια ακριβώς αφετηρία, αυτήν του ταξιδιωτικού ρεπορτάζ, ο επίσης κοσμοπολίτης Ουράνης, αν και καταπιάστηκε με πολλά είδη του πεζού και του ποιητικού λόγου, ταυτίστηκε όσο κανένας άλλος Έλληνας συγγραφέας με την ταξιδιωτική λογοτεχνία. Τα σχετικά έργα που εξέδωσε είναι τα «*Sol y Sombra*» (για τα ταξίδια του στην Ισπανία), «*Σινά, το Θεοβάδιστο Όρος*», «*Γλαυκοί Δρόμοι*» (Αδριατική, Μεσόγειος, Αίγυπτος, Παλαιστίνη), «*Ταξίδια στην Ελλάδα*», «*Ιταλία*», «*Από τον Ατλαντικό στη Μαύρη Θάλασσα*», ενώ αναρίθμητα είναι τα ταξιδιωτικά του κείμενα που δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες με τις οποίες συνεργαζόταν. Οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις του Ουράνη, με τις ρομαντικές τοπιογραφίες και το μελαγχολικό και νοσταλγικό τους ύφος, χαρακτηρίζονται από το πνεύμα του αισθητισμού, ενώ η πολύ ιδιαίτερη και υποκειμενική του ματιά δείχνει μάλλον την

²⁴«Θέλω να δω και γω τη Νότια Αμερική και δε θ' αφήσω το θάνατο να με πάρει πριν εκπληρώσω αυτό το χρέος.» Νίκος Καζαντζάκης, 1936, απόσπασμα συνέντευξης, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://diastixo.gr/epikaira/eidiseis/3775-kazantzakis>. «Πολύ θα χαρώ αν πάρω το βραβείο Νόμπελ λογοτεχνίας, γιατί θα μπορέσω να κάμω τα ταξίδια που θέλω: Μεξικό, Νότια Αμερική...» Νίκος Καζαντζάκης, 1954, απόσπασμα συνέντευξης, διαθέσιμο στο ιστολόγιο: http://amis-kazantzakis.blogspot.gr/2008/06/blog-post_17.html.

αδιαφορία του για τη χρηστική αξία των κειμένων του και το έντονο πάθος του για το αισθητικό τους αποτέλεσμα²⁵.

Ο πολυπράγμων Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος όχι μόνο συνέγραψε ταξιδιωτικά κείμενα, αλλά αποπειράθηκε να κάνει και μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση του είδους στα ελληνικά γράμματα, εξετάζοντας το «αίτημα φυγής», το βαθύτερο δηλαδή κίνητρο πίσω από την ανάγκη για την περιπλάνηση και την καταγραφή της²⁶. Ο ίδιος προτιμούσε να χαρακτηρίζει τα ταξιδιωτικά του κείμενα ως έργα μιας «λυρικής γεωγραφίας», όπου ο συγγραφέας προτάσσει αυτό που αισθάνεται κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του παρά αυτό που αντικρύζει. Τα ταξιδιωτικά βιβλία που έγραψε και δημοσίευσε είναι τα εξής: «Μορφές της ελληνικής γης», «Ελληνικοί ορίζοντες», «Σκαρβαίος ο ιερός» (περιήγηση στην Αίγυπτο), «Θέσεις και αντιθέσεις του ελληνικού τοπίου», «Ευρώπη», «Πολιτείες της Ανατολής», «Ο κόσμος της Κίνας» (όπου περιλαμβάνεται και το επίμετρο «Μια ματιά στη Ρωσία»), «Κύπρος, ένα ταξίδι» και το εμβληματικό «Η

²⁵ «Από τους τόπους που επισκεπτόμουν δεν έβλεπα –και δεν ζητούσα να δω-, παρά μόνο το ποιητικό και γραφικό στοιχείο τους. Γι' αυτό, κι οι εντυπώσεις μου απ' αυτούς είναι συναισθηματικές εντυπώσεις από τα τοπία τους, τα μνημεία του παρελθόντος τους, τις παλιές τους πολιτείες που ζούνε στο περιθώριο του καιρού μας.» Κώστας Ουράνης, *Ισπανία*, Αθήνα, Εστία, 1978. σελ. 45. «Ο τόνος, σ' αυτές, δεν είναι σε ό,τι έβλεπα. Εκφράζουν τα “κινήματα” της φυγής και της φαντασίας που μου προκαλούσαν τα μέρη που επισκεπτόμουν.» Κώστας Ουράνης, *Ταξίδια στην Ελλάδα*, εκδ. Οι Φίλοι του Βιβλίου, Αθήνα 1949, σελ. 7.

²⁶ «Προτού ακόμα τύχει να ταξιδέψουμε, έχουμε ταξιδέψει πολύ. Είναι στον κόσμο μακρινές πολιτείες που, πριν τις επισκεφτούμε μια μέρα, τις έχουμε κιόλα κατοικήσει από χρόνια. Καμιά πραγματικότητα ύστερα, δεν είναι δυνατό να σβήσει την πρώτη αυτή εικόνα. Όταν πηγαίνομε μια μέρα προς αυτές, νοιώθουμε, πλησιάζοντας, τη συγκίνηση μιας επιστροφής ύστερα από χρόνια και χρόνια. Κι όταν, τέλος, μας εμφανίζουν μια εικόνα ολότελα ξένη, νοιώθουμε σα να 'ταν αυτές που μας πρόδωσαν κι όχι εμείς που τις είχαμε μεταμορφώσει.» Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Πολιτείες της Ανατολής*, εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1982, σελ. 47.

Αφρική αφυπνίζεται» (οδοιπορικό σε Ερυθραία, Αιθιοπία, Κένυα, Ουγκάντα, Τανγκανίκα και Ζανζιβάρη), το οποίο και απέσπασε το Κρατικό Βραβείο Ταξιδιωτικής Λογοτεχνίας το 1965.

Πιο κοντά στο πνεύμα των ταξιδιογράφων των προηγούμενων αιώνων, ο Κόντογλου στρέφει το ενδιαφέρον του κυρίως προς τις περιοχές της Ανατολής που έχουν συνδεθεί ιστορικά και πολιτιστικά με τον Ελληνισμό και το Βυζάντιο²⁷, αλλά επίσης δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη σπουδή των παλαιών ταξιδιωτικών κειμένων. Ενδεικτικός των προθέσεων του, άλλωστε, είναι ο τίτλος του πρώτου ταξιδιωτικού βιβλίου που δημοσίευσε το 1928: *«Ταξείδια σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και της Ανατολής, περιγραφικά του τί ακούμε από τα χρόνια των Βυζαντινών, των Φράγκων, των Βενετσάνων και των Τούρκων»*. Άλλοι ταξιδιωτικοί τίτλοι που περιλαμβάνονται στην εργογραφία του είναι οι εξής: *«Ταξιδευτές και ονειροπόλοι»*, *«Η Αφρική και οι θάλασσες της Νοτιάς»* και *«Ο Καστρολόγος»*, ενώ έχει γράψει πλήθος άρθρων για τη Μικρά Ασία, την Κωνσταντινούπολη και το Άγιο Όρος. Όντας πρώτα από όλα εικαστικός, μελετητής και υμνητής της βυζαντινής τεχνοτροπίας, στα κείμενά του περιλαμβάνονται λεπτομερέστατες περιγραφές των μνημείων και των παραστάσεων που συνάντησε κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του.

²⁷ «Η νοσταλγία που κυριεύει τον Κόντογλου, χωρίς ωστόσο και να κινεί συναισθήματα συμπόνιας, βρίσκεται συγκαλυμμένη μέσα στις περιγραφές των “περασμένων μεγαλείων” και σε κάποιες επακόλουθες σκέψεις για την ανθρώπινη ματαιότητα, για να αφευθεί μια μόνο φορά, στο *Μύστρο*, ελεύθερη να ξεσπάσει, στο συγκλονιστικό εκείνο αρσενικό θρήνο για τους δικούς του και για τις χαμένες πατρίδες, τον συνοδευόμενο από νεκρώσιμα τροπάρια.» Αννίτα Πανάρητου, όπ.π., σελ. 84, 85.

Ο πολυταξιδεμένος Θεοτοκάς έγραψε τα βιβλία *«Ταξίδια»* (Περσία, Ρουμανία, Σοβιετική Ένωση, Βουλγαρία), *«Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Άγιον Όρος»* και το *«Δοκίμιο για την Αμερική»*, το οποίο και θεωρείται ως ένα από τα πιο σημαντικά του έργα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το τελευταίο, μολονότι ξεκίνησε ως μια λογοτεχνική καταγραφή των ταξιδιωτικών εντυπώσεων του συγγραφέα, τελικά πήρε τη μορφή ενός καθαρά θεωρητικού κειμένου²⁸. Τα στοιχεία της διαλεκτικής των πολιτισμών, της διαρκούς αναζήτησης της παράδοσης και της ανάδειξης του ανθρώπινου παράγοντα στη διαμόρφωση της Ιστορίας, που κινητοποιούν ολόκληρο το έργο του, χαρακτηρίζουν σε μεγάλο βαθμό και τα ταξιδιωτικά του κείμενα, στα οποία δεν διστάζει να αναπτύξει την κοσμοθεωρία του.

Ο Πέτρος Χάρης που τιμήθηκε επίσης με το Κρατικό Βραβείο Ταξιδιωτικής Λογοτεχνίας για το έργο του *«Πολιτείες και θάλασσες»*, άφησε μια αξιόλογη ταξιδιωτική εργογραφία με τα βιβλία *«Παλιοί και νέοι δρόμοι»* (Μεσόγειος, Ατλαντικός), *«Η Κίνα έξω από τα τείχη»*, *«Δαλματικές ακτές»*, *«Βράχια, κουπιά και όνειρα»*, *«Ο κόσμος και οι Έλληνες»*, και *«Στα γαλάζια νερά»*. Τα περισσότερα από τα κείμενα αυτά πρωτοπαρουσιάστηκαν αποσπασματικά στον τύπο και χάρη στην ευρυμάθεια και την οξύνοια του συντάκτη τους γνώρισαν μεγάλη αποδοχή και αναγνώριση, παρά το υπερτονισμένο προσωπικό και υποκειμενικό στοιχείο που τα χαρακτηρίζει την οπτική του αφηγητή τους²⁹.

²⁸ «Υστερα από ένα ταξίδι, που βάσταξε περίπου μισό χρόνο, προσπάθησα να ξεκαθαρίσω, να συγκεντρώσω, να βαθύνω, όσο είμουν ικανός και κάπως να συνθέσω τις λογής εντυπώσεις που μου γέννησε ο τόπος αυτός. Είταν ταξίδι μελέτης κι η εργασία μου πήρε τελικά τη μορφή δοκιμίου.» Γιώργος Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1954, σελ. 7.

Η Γενιά του '30 υπηρέτησε την ταξιδιωτική λογοτεχνία περισσότερο από κάθε άλλη λογοτεχνική γενιά και μας έδωσε πολλά και αξιόλογα έργα και μετά την ακμή του μεσοπολέμου ακολούθησαν οι δυο πρώτες εξίσου παραγωγικές μεταπολεμικές δεκαετίες. Πριν το είδος αρχίσει να παρακμάζει, εμφανίστηκαν στα ελληνικά γράμματα και άλλες ταξιδιωτικές γραφές που, με διαφορετικά κριτήρια από εκείνα του κοσμοπολιτισμού των προηγούμενων, μας άφησαν σημαντικά ταξιδιωτικά βιβλία. Σε αυτά τα βιβλία θα δούμε την οπτική της αφήγησης να μετακινείται και το ταξίδι να περιγράφεται μέσα από τα μάτια του μετανάστη (Μήτσος Κασόλας, *«Η άλλη Αμερική»*), του στρατευμένου ιδεολόγου (Πέπη Δαράκη, *«Εντυπώσεις από τη Σοβιετική Ένωση»*), του ιστοριοδίφη (Κ. Πενταγιώτης, *«Οι Έλληνες στη Ρουμανία»*) ή του αποστασιοποιημένου ρεπόρτερ (Αλέκος Λιδωρίκης, *«Πορεία ανατολικά»*). Παρά την αναγνωρισμένη αξία κάποιων από αυτά τα κείμενα δεν κατόρθωσαν σε καμιά περίπτωση να δημιουργήσουν ένα νέο ρεύμα ή μια σχολή παρόμοιας δυναμικής με αυτήν που προηγήθηκε.

²⁹ «Η διαφορετική αυτή προσέγγιση καθορίζει το προσωπικό στοιχείο, η έκφραση του οποίου δίνει τελικά τη λογοτεχνική χροιά στις ταξιδιωτικές εντυπώσεις, ικανοποιώντας έτσι και ένα από τα βασικά αιτήματα του ρομαντισμού, της προβολής του εγώ. Ο Πέτρος Χάρης γράφει σχετικά: *Και τούτο είναι το γνώρισμα κάθε αληθινού λογοτεχνικού κειμένου: η παρουσία του ανθρώπου που βλέπει και αισθάνεται τον κόσμο με δικό του τρόπο και με τη δική του ευαισθησία δέχεται τη ζωή και ερμηνεύει τις τόσες και τόσες ανόμοιες μορφές της*». Αννίτα Πανάρετου, όπ.π., σελ. 80.

5.

Το ταξίδι ως μαθητεία και η μυθο-συλλεκτική διάσταση της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας.

Το εάν τα κείμενα της ταξιδιωτικής γραμματείας αποτελούν εν γένει μέρος του λογοτεχνικού σώματος ανεξαρτήτως της ιδιότητας ή των κινήτρων του συγγραφέα θα μπορούσε να απασχολεί τη θεωρία, κατά τον ίδιο τρόπο όπου γεννάται πάντα το ερώτημα εάν ο χαρακτηρισμός της λογοτεχνικότητας είναι κάτι που επαφίεται απλώς στις προθέσεις του συγγραφέα ή κάτι που προσδίδεται στο κείμενο μέσω άλλων παραγόντων. Ωστόσο, ασχέτως της αντίληψης των ταξιδιογράφων για το αν αυτό που κάνουν είναι λογοτεχνία ή όχι, υπάρχει μια σημαντική κατηγορία περιηγητών που αντιμετωπίζουν το ίδιο το ταξίδι ως μια μορφή τέχνης και ως εκ τούτου ανάγουν την ταξιδιωτική εμπειρία ως μέρος της προπαρασκευαστικής τους σπουδής, πριν ή και κατά τη διάρκεια της συγγραφικής τους σταδιοδρομίας. Για τους ταξιδιώτες αυτούς η περιπλάνηση στους άγνωστους ή μυθικούς τόπους αποτελεί ευκαιρία για τη συλλογή των αναγκαίων παραστάσεων, εικόνων και ιστοριών τις οποίες αργότερα φιλοδοξούν να εκθέσουν, μέσω της γραφής τους, στους αναγνώστες τους. Το ρόλο αυτόν του ταξιδιώτη ως διαύλου επικοινωνίας των ιστοριών θα τον δούμε πολύ αργότερα να τον χρησιμοποιεί χαρακτηριστικά στη φανταστική του ταξιδιωτική λογοτεχνία ο Ίταλο Καλβίνο, όταν θα χτίζει τις «Αόρατες Πόλεις» του³⁰.

³⁰ «Η υπόθεση των Αόρατων πόλεων μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: ο αυτοκράτορας της Κίνας Κουμπλάι Χαν (ο οποίος αποκαλείται και Μεγάλος Χαν) ζητά από τον βενετό ταξιδιώτη Μάρκο Πόλο να επισκεφθεί την αχανή κινέζικη αυτοκρατορία και να γυρίσει και να του αφηγηθεί όλες τις πόλεις τις οποίες επισκέφθηκε. Η Κίνα είναι τόσο μεγάλη που ο αυτοκράτορας της δε θα μπορέσει

Η συγγραφή και η λογοτεχνική δημιουργία είναι μια τέχνη και μια τεχνική που σήμερα διδάσκεται όπως ακριβώς και η μουσική. Οι συγγραφείς του παρελθόντος ξεπερνούσαν την έλλειψη αντίστοιχων με τα ωδεία σχολών μέσω της αυτοδιδασκαλίας, η οποία βασιζόταν κυρίως αλλά δεν περιοριζόταν στην ανάγνωση βιβλίων και τη σπουδή στο έργο των δημιουργών τους. Ως εκ τούτου, για τους λογοτέχνες των προηγούμενων αιώνων, αλλά και για όλους σχεδόν τους επίδοξους, το ταξίδι, η εξερεύνηση και η περιπλάνηση αποτελούσαν σημαντικό κομμάτι αυτής της αυτοδιδασκτικής διαδικασίας³¹. Έχοντας ως πρότυπό τους τον Ηρόδοτο, το έργο του οποίου τους είχε ήδη επηρεάσει και εμπνεύσει την τάση για την επιτόπια έρευνα, διασταύρωση και διαχείριση του υλικού τους, οι

ποτέ να την επισκεφθεί ολόκληρη οπότε ζητά από ένα ξένο ταξιδιώτη να κάνει εκείνος το ταξίδι και να επιστρέψει στον αυτοκράτορα για να του διηγηθεί όλες τις ιστορίες που έχει συλλέξει. Το ενδιαφέρον είναι ότι ο Καλβίνο εγκαινιάζει από την πρώτη γραμμή του βιβλίου ένα παιχνίδι διακειμενικότητας: ο Μάρκο Πόλο ο οποίος όντως ταξίδεψε στην Κίνα και έγραψε ένα πολυσέλιδο ταξιδιωτικό αφήγημα σχετικά με τις εμπειρίες του μεταπλάθεται εδώ σε ένα λογοτεχνικό χαρακτήρα ο οποίος μεταφέρει τις εντυπώσεις του στον αυτοκράτορα της Κίνας. Ο ρόλος του Κουμπλάι Χαν εδώ είναι συγκεκριμένος: ο αυτοκράτορας της Κίνας γίνεται ένας καθρέφτης του αναγνώστη.» Θοδωρής Χιώτης, *Πραγματικές πόλεις: Διαθάζοντας τις Αόρατες Πόλεις του Ίταλο Καλβίνο*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://openlit.teimes.gr/city/chiotis.htm>.

³¹ «Ο Γκέτε, με τη μορφή των ημερολογιακών και επιστολικών καταγραφών, περιγράφει αναλυτικά και σχεδόν καθημερινά την κάθοδό του από τον γερμανικό Βορρά στον ιταλικό Νότο. Η Βερόνα, η Βενετία, η Ρώμη, η Νάπολη και η Σικελία ήταν οι κύριοι σταθμοί του ταξιδιού του, που ξεκίνησε το 1786 και διήρκεσε έως το 1788. Στη διαδρομή του αυτήν, παρατηρεί και καταγράφει τη φύση, τους δρόμους, τις καλλιέργειες, τις πόλεις, τους τόπους που διέρχεται και τις μικροκοινωνίες που συναντά. [...] Ο Γκέτε βλέπει και αισθάνεται το ταξίδι του κυρίως ως μαθητεία. [...] Η πολλαπλή επίδραση του ταξιδιού στην Ιταλία στην πνευματική πορεία του Γκέτε, αλλά και το άნυσμα της σκέψης και των ενδιαφερόντων του.» Κώστας Καρακώτας, *Μαθητεία στον Νότο του κλασικού παρελθόντος*, Εφημερίδα των Συντακτών, Αθήνα, 28 Αυγούστου 2015.

περισσότεροι από αυτούς ξεκινούσαν να πραγματοποιήσουν ιδιαιτέρως χρονοβόρα ταξίδια, καλύπτοντας τεράστιες αποστάσεις σε συνθήκες επισφαλείς και ριψοκίνδυνες, αφού ο τουρισμός την εποχή εκείνη ήταν μια έννοια τελείως άγνωστη και στις περισσότερες χώρες των προορισμών τους ο ξένος ακόμα αντιμετωπιζόταν με μεγάλη καχυποψία.

Όσους κινδύνους, ωστόσο, και να επιφυλάσσουν οι «μεγάλοι δρόμοι» στα ταξίδια των συγγραφέων, όση δυσπιστία, ακόμα και εχθρότητα, κι αν κρύβεται στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν την περιέργειά τους και τη μυθο-συλλεκτική τους τάση οι άνθρωποι που συναντούν, αυτοί επιμένουν στον διαμεσολαβητικό τους ρόλο. Οι συγγραφείς ακούνε τις ιστορίες των άλλων –όταν δεν τις προκαλούν με την παρουσία τους οι ίδιοι– τις αξιολογούν, τις συλλέγουν, τις καταγράφουν, τις εμπλουτίζουν, ενδεχομένως, προκειμένου να τις κάνουν πιο συναρπαστικές και πιο λογοτεχνικά αξιοποιήσιμες, και εν τέλει τις μεταγράφουν και τις μεταποιούν σε υλικό μυθοπλασίας των διηγημάτων και των μυθιστορημάτων τους³². Έτσι, εάν η διαδικασία αυτή τους γίνεται

³² «-Διάβολε! Αυτό μου κινεί την περιέργεια. Μήπως μπορούμε να μάθουμε κι εμείς αυτή την ιστορία;

-Ω, μα την πίστη μου! Δεν πρόκειται δα για μυστήριο. Θα σας τη διηγηθεί και ο τελευταίος χωρικός.

-Εσείς την ξέρετε;

-Γαλουχήθηκα με αυτήν. Αυτές όμως οι ιστορίες, βλέπετε, είναι καλές για μας, που είμαστε ηλίθιοι. Εσείς οι άλλοι δεν τις πιστεύετε.

-Απόδειξη ότι τις πιστεύω είναι ότι θα εισπράξετε πέντε φράγκα ως φιλοδώρημα, αν μου τη διηγηθείτε.

-Αλήθεια;

-Να τα.

-Και τι τις κάνετε αυτές τις ιστορίες, που τις πληρώνετε με τέτοιες τιμές;

-Τι σας νοιάζει;»

Alexandre Dumas, *Μύθοι και Θρύλοι των Μεγάλων Δρόμων*, μετάφραση Λήδα Παλλαντίου, εκδ. Καλέντης, Αθήνα 2001, σελ. 155.

κάτι πολύ πιο συγκεκριμένο από μια μορφή τέχνης: το ταξίδι είναι ένα βιβλίο και κάθε στάση και σταθμός στη διάρκεια της διαδρομής του είναι και ένα από τα επιμέρους του κεφάλαια, με τα δικά του επεισόδια και τις δικές του περιπέτειες, που όλες ωστόσο συγκλίνουν πάνω στον κεντρικό αφηγηματικό του άξονα, αυτόν της «μάχης» του ήρωα-συγγραφέα με τον χώρο και την Ιστορία.

Η τάση αυτή σταδιακά θα επικρατήσει αφήνοντας πίσω την κυρίως ταξιδιωτική εξερεύνηση και προκρίνοντας αυτήν την ιδιότυπη λογοτεχνική μαθητεία³³. Οι περιγραφές των μνημείων και τα τοπίων ολοένα και υποχωρούν μέσα στα κείμενα των ταξιδιωτικών αφηγήσεων και όταν υπάρχουν τις πιο πολλές φορές λειτουργούν ως σκηνικό των ανθρωποκεντρικών ιστοριών και της μυθοπλαστικής τους επεξεργασίας. Οι ταξιδιώτες-συγγραφείς πλέον δεν ενδιαφέρονται και τόσο να καταγράψουν τις περιπλανήσεις τους και να περιγράψουν στους αναγνώστες τους τόπους που επισκέπτονται όσο να συλλέξουν υλικό για να επενδύσουν με αυτό στη συνέχεια το λογοτεχνικό τους σύμπαν³⁴.

³³ «Τον μεταγενέστερο Γάλλο συγγραφέα Ζεράρ ντε Νερβάλ ενδιέφερε η λογοτεχνική μετουσίωση του υλικού ασχέτως αν αυτό προερχόταν από άμεση ή έμμεση πηγή. Το οδοιπορικό του Ταξίδι στην Ανατολή (1851), που αποτελεί την πιο ολοκληρωμένη και συγκροτημένη ταξιδιωτική αφήγηση του 19ου αι. είναι προϊόν περισσότερο προσωπικών αναζητήσεων και μεταφυσικών ανησυχιών και λιγότερο καταγραφή μιας ιστορικής, κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας.» Έμμου Πανούση, *Ξένοι Περιηγητές*, όπ.π..

³⁴ «Η ψυχική ώθηση προς κατάκτηση του ορατού κόσμου με στόχο την αυτοπροβολή συνοδεύονταν από την εξίσου ισχυρή παρόρμηση να σταχυολογηθούν εικόνες και μοτίβα από τον ορατό κόσμο, ικανά να ερεθίζουν και να γονιμοποιούν τη φαντασία. Διεγερμένο από τις εντυπώσεις αυτές, το δημιουργικό ορμέφυτο του συγγραφέα-περιηγητή ήταν πλέον έτοιμο να πλάσει ένα λογοτεχνικό έργο που θα ανταποκρινόταν στα αισθητικά κελεύσματα της εσωτερικής δομικής συνοχής, του πρωτότυπου ύφους, του καλλολογικού πλούτου και της λυρικής έξαρσης.» Όλγα Αυγουστίνου, όπ.π. σελ. 251, 252.

Με τον τρόπο αυτόν το ταξίδι στο μυαλό του ταξιδιώτη δεν λαμβάνει απλώς τις διαστάσεις ενός άγραφου μα πολύτιμου και πολύπλοκου βιβλίου, ενός μητρώου παραστάσεων και αναμνήσεων, αλλά γίνεται το βιβλίο-μήτρα που θα γεννήσει στη συνέχεια, με την επιστροφή του συγγραφέα στον τόπο του και στο οικείο περιβάλλον του, άλλα βιβλία, όχι πλέον ξεκάθαρα ταξιδιωτικά ή έστω όχι ως προς τη δομή τους ταξιδιωτικά αλλά ως προς το υλικό και το περιεχόμενό τους³⁵.

Αν οι περιηγήσεις και οι μακρινές περιπλανήσεις ήταν η αφορμή για να γεννηθούν οι μεγάλες ταξιδιωτικές αφηγήσεις του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα και αν οι αφηγήσεις αυτές αποτέλεσαν πεδίο λογοτεχνικής άσκησης και μαθητείας, εκεί όπου οι συγγραφείς του τελευταίου ενάμιση αιώνα πραγματοποίησαν πραγματική σπουδή είναι στις μεγάλες πόλεις. Όσο ο δέκατος ένατος αιώνας οδεύει προς το τέλος του τόσο ο μυθικός κόσμος της Ανατολής παύει να μονοπωλεί το ενδιαφέρον των περιηγητών, ενώ ολοένα και μεγαλύτερη σημασία δίνεται στα οικοσυστήματα των μητροπόλεων, ο πληθυσμός και η έκταση των οποίων γνωρίζουν μια άνευ ιστορικού προηγούμενου γιγάντωση. Έτσι

³⁵ «Μπορούμε, ωστόσο, να προχωρήσουμε και προς μια διαφορετική κατεύθυνση και να ισχυριστούμε ότι, κατά πάσα πιθανότητα, οι πρώτες αφηγήσεις που προφέρθηκαν από ανθρώπινα χείλη θα ήταν αυτό που σήμερα ονομάζουμε ταξιδιωτικές εντυπώσεις. Όταν αναφερόμαστε, λοιπόν, σε εκείνη τη μακρινή εποχή της προϊστορίας, όπου ο πιο πρόσφορος τρόπος μετάδοσης πληροφοριών ήταν ο προφορικός λόγος, δεν είναι καθόλου αβάσιμη η υπόθεση πως ο κυνηγός που ακολούθησε καινούρια και απάτητα μονοπάτια και απομακρύνθηκε κάπως περισσότερο από τα όρια της οικείας περιοχής, επιστρέφοντας σώος στην κατασκήνωση θα αφηγήθηκε σε ολόκληρη τη φυλή όσα θαυμαστά και πρωτόγνωρα συνάντησε εκεί. Όπως ακριβώς, δηλαδή, κάνει και ο σύγχρονος συγγραφέας, όταν επιστρέφει μετά από μια περιπετειώδη περιπλάνηση στους δικούς του κυνηγότοπους.» Χαράλαμπος Γιαννακόπουλος. *Όλα τα βιβλία είναι ταξιδιωτικά*, διαθέσιμο στο ιστολόγιο: <http://stellasliterarybistro.com/vivlifagots.htm>.

σιγά-σιγά αρχίζουν να εμφανίζονται ταξιδιωτικές μονογραφίες που μιλούν για τις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες ή για κάποια άλλα ιστορικά αστικά κέντρα, των οποίων η φήμη και η αξία ξεπερνούν τα εθνικά τους όρια και σίγουρα τη γεωγραφική τους θέση. Έτσι πλάι σε βιβλία ή έστω σε ταξιδιωτικά ρεπορτάζ που αναφέρονται στο Παρίσι, στο Λονδίνο, στη Μόσχα και στη Νέα Υόρκη έρχονται να προστεθούν άλλα για τη Σεβίλλη, τη Βενετία, τη Βιέννη και την Κωνσταντινούπολη. Στα κείμενα αυτά πολλές συχνά δεν έχουμε να κάνουμε με κοινές ταξιδιωτικές πραγματείες, αλλά μοιάζει σαν οι συγγραφείς τους να έχουν βρει στο «πρόσωπο» των πόλεων το γεωγραφικό τους alter ego, το οποίο είναι πρόθυμοι, μέσα από το έργο τους, να μεταποιήσουν σε λογοτεχνικό³⁶.

Ο μαζικός τουρισμός δεν έχει αρχίσει να αποτελεί, ασφαλώς, ακόμα κοινωνικό φαινόμενο, αλλά πολλοί συγγραφείς επιλέγουν όχι απλώς να επισκεφτούν, αλλά να μεταναστεύσουν σε άλλες πόλεις και να «μετακομίσουν» σε αυτές το γραφείο-εργαστήριο τους, προκειμένου να τις καταγράψουν λογοτεχνικά ή να αποτελέσουν οι τελευταίες τον τόπο έμπνευσης και το ιδανικό χώρο διαμονής τους ταυτόχρονα³⁷. Κάπως έτσι μπορούμε σήμερα

³⁶ «Πολύ συχνά οι λογοτέχνες περιγράφουν με αρκετές λεπτομέρειες, και κυρίως με ενάργεια ή με δημιουργικό θάμπωμα, πόλεις στις οποίες έζησαν ή στις οποίες ταξίδεψαν. Τοποθετούν εκεί τους ήρωες των έργων τους ή καταθέτουν άμεσα τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις τους. [...] Δεν είναι υπερβολικό αυτό που υποστηρίζει ο Μονζέν: “Κάθε μεγάλος συγγραφέας σήμερα είναι συγγραφέας της πόλης. Δεν υπάρχει συγγραφέας του 19^{ου} ή του 20^{ου} αιώνα που να μην έχει γράψει για την πόλη.”» Ιωάννης Ρέντζος, *Η πόλη στη λογοτεχνία*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://geander.com/lau_logotexnia.pdf.

³⁷ «Γιατί η φυσική κατάσταση του συγγραφέα συνίσταται σε αυτές τις δύο αντίρροπες μεταξύ τους δυνάμεις: από τη μία είναι το πάθος για τους ανοιχτούς δρόμους και την πλατιά θάλασσα και από την άλλη η ανάγκη για ένα μικρό δωμάτιο που να χωράει ίσα-ίσα μια καρέκλα και ένα τραπέζι με μια λευκή κόλλα χαρτί. [...] Ο Καζαντζάκης, μια ζωή ολόκληρη, γυρεύει στα πέρατα της γης το σώμα ενός Θεού που, στην πραγματικότητα, τον κρύβει μέσα στην ψυχή του, ενώ ο

να «διαβάσουμε» το Παρίσι του Χένρυ Μίλλερ, τη Βενετία του Τόμας Μαν, την Τερνέστη του Τζόυς, τη Μαδρίτη του Χέμινγουεϊ, το Σαν Φρανσίσκο και την Ταγγέρη των Beatniks. Από τη στιγμή που η ταξιδιωτική αφήγηση εγκαταλείπει την ύπαιθρο και στρέφει το ενδιαφέρον της προς τις μητροπόλεις είναι σχεδόν αυτονόητο πως οι ταξιδιώτες-συγγραφείς-συλλέκτες θα γοητευθούν από το ολοένα εμπλουτιζόμενο υλικό των αστικών ιστοριών, ακόμα και των αστικών μύθων, και ομοίως όπως οι προγενέστεροι θα αποπειραθούν να το εντάξουν μέσα στο έργο τους³⁸. Η μετάβαση, ωστόσο, από τους ανοιχτούς ορίζοντες της Ανατολής στους δρόμους και τις γειτονιές των μεγαλουπόλεων, κυρίως της Δύσης, δεν θα σημάνει και περιορισμό στην κινητικότητα ούτε των συγγραφέων ούτε, φυσικά, των ιστοριών, αφού τώρα ακριβώς είναι που ξεκινά η εποχή των μεγάλων αστικών περιπλανήσεων.

Γκίνσμπεργκ κυνηγάει ακατάπαυστα, σε ξένα χώματα και σε ξένα σώματα, μια ξανθιά νύξη της αλήθειας. Ο Χέμινγουεϊ γυρεύει την έμπνευση από το Παρίσι στην Ισπανία κι από την Αφρική στην Κούβα και ο Τζαίμς Τζόυς αυτοεξορίζεται στην Τερνέστη, στο Παρίσι, στη Ζυρίχη, για να εισχωρήσει όλο και βαθύτερα στον μυχό της γλώσσας.» Χαράλαμπος Γιαννακόπουλος. *Όλα τα βιβλία είναι ταξιδιωτικά*, οπ.π..

³⁸ «Ο Καλβίνο στις Αόρατες πόλεις ως άλλος Μάρκο Πόλο, ως άλλη Σεχεραζάντε, μας αφηγείται ιστορίες από πόλεις εξωτικές και μακρινές. Στην πραγματικότητα, όμως, ο Καλβίνο με τις αφηγήσεις του μας λέει ότι κάθε πόλη αποτελεί ένα καζάνι με ιστορίες οι οποίες δεν τελειώνουν ποτέ. Η κάθε πόλη αποτελεί ένα ιδανικό προορισμό για τον ταξιδιώτη και τον εξερευνητή που ξέρουν να χρησιμοποιήσουν τις αισθήσεις τους. Οι Αόρατες πόλεις είναι ένα κάλεσμα για να μάθουμε να διαβάζουμε την πόλη στην οποία ζούμε σαν ένα βιβλίο— το κείμενο του Καλβίνο είναι ένας ταξιδιωτικός οδηγός για τους νομάδες της πόλης.» Θοδωρής Χιώτης, *Πραγματικές πόλεις: Διαθάζοντας τις Αόρατες Πόλεις του Ίταλο Καλβίνο*, όπ.π..

6.

Η αστική-μητροπολιτική περιπλάνηση. Οι flâneurs ανοίγουν τον δρόμο προς τον μοντερνισμό

«Το πλήθος είναι ο χώρος του, όπως ο αέρας είναι χώρος του πουλιού, όπως το νερό είναι ο χώρος του ψαριού. Το πάθος του και το επάγγελμα του είναι να παντρεύεται το πλήθος. Για τον τέλειο σουλατσαδόρο, για τον παθιασμένο παρατηρητή, είναι μία απέραντη απόλαυση που διαλέγει την κατοικία του μέσα στη μάζα, στο μεταβλητό, στην κίνηση, στο φευγαλέο και στο άπειρο. Το να είσαι έξω από το σπίτι σου, κι ωστόσο να αισθάνεσαι παντού στο σπίτι σου, το να βλέπεις τον κόσμο, να είσαι στο κέντρο του κόσμου και να μένεις κρυμμένος από τον κόσμο, αυτές είναι μερικές από τις μικρότερες ηδονές αυτών των ανεξάρτητων, παθιασμένων, αμερόληπτων πνευμάτων, που η γλώσσα μόνο αδέξια μπορεί να τα ορίσει. Ο παρατηρητής είναι ένας πρίγκιπας που απολαμβάνει παντού το ινκόγκνιτο του. Ο εραστής της ζωής κάνει τον κόσμο οικογένειά του, όπως ο εραστής του ωραίου φύλου συνθέτει την οικογένεια του μ' όλες τις ομορφιές που βρήκε, που θα μπορούσε να βρει και που δεν θα γινόταν να βρεθούν, όπως ο συλλέκτης πινάκων ζει σε μία μαγεμένη κοινωνία ονείρων ζωγραφισμένων στο πανί.³⁹»

Από τους ρομαντικούς περιηγητές μέχρι τον Μπωντλέρ δεν μας χωρίζουν παρά λίγα χρόνια, ωστόσο η γαλλική λογοτεχνία «έτρεξε» τόσο γρήγορα τον 19^ο αιώνα που διαπιστώνουμε τα κινήματα να αλληλοκαλύπτονται σχεδόν χρονικά χωρίς καν οι δρομείς των γραμμάτων να προλαβαίνουν να ανταλλάξουν κανονικά τη σκυτάλη τους. Έτσι όσο ο Φλωμπέρ περιπλανιόταν ακόμα στην Ανατολή, στη Δύση και κυρίως στις δυο

³⁹ Charles Baudelaire, *Ο ζωγράφος της σύγχρονης ζωής*, μετάφραση Στέργιος Βαρναρούσης, εκδ. Ερατώ, Αθήνα 2000, σελ. 61, 62.

μεγαλουπόλεις-σημεία αναφοράς του ευρωπαϊκού αστικού πολιτισμού, το Παρίσι και το Λονδίνο, ένα νέο ρεύμα ήδη γεννιόταν και περίμενε τον πατέρα των *Ανθέων του Κακού* να το αποκρυπτογραφήσει και να το χωροθετήσει μέσα στο σύμπαν της λογοτεχνικής δημιουργίας: αυτό του *flâneur*. Το σουλατσάρισμα, όπως μάλλον ατυχώς έγινε μια απόπειρα να αποδοθεί η δραστηριότητα του *flâneur* στη γλώσσα μας⁴⁰, η άσκοπη – φαινομενικά- περιήγηση στο αστικό τοπίο, με όσα ποσοστά αλητείας και ηδονοθηρίας αυτή εμπεριέχει, έλαβε απρόσμενες διαστάσεις τέχνης και ο *πλάνης-flâneur*, ούτε λίγο ούτε πολύ, χαρακτηρίστηκε ως ο απόλυτος καλλιτέχνης της νέας εποχής.

Τι είναι αυτό όμως που συνδέει και τι διαφοροποιεί τους *μανιώδεις περιπατητές* των ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων του 19^{ου} αιώνα από τους *ριψοκίνδυνους* και *ρομαντικούς περιηγητές* της Ανατολής αλλά και των άλλων εξωτικών και μυθικών προορισμών της ίδιας περίπου εποχής; Και τι κοινά μπορούμε να εντοπίσουμε, ως προς το ρόλο τους στην εξέλιξη της λογοτεχνικής δημιουργίας, ανάμεσα στο αναλλοίωτο ανά τους αιώνες τοπίο των χωρών όπου αναπτύχθηκαν και άκμασαν οι μεγάλοι πολιτισμοί του παρελθόντος και το διαρκώς μεταβαλλόμενο σκηνικό των μητροπόλεων της Δύσης; Ναι μεν οι συγγραφείς και οι ποιητές αναζητούν συνεχώς την έμπνευση, την αφορμή για να στήσουν το μυθοπλαστικό τους σύμπαν και τις ιστορίες που εντέχνως διαχειρίζονται για να υπαγορεύσουν τη δική τους προσωπική αφήγηση, αλλά για ορισμένους και μάλιστα για αρκετούς από τους

⁴⁰ «*Flâneur*: ο περιπλανώμενος ή πλάνης ή εκείνος που βήμα-βήμα φτιάχνει τη δική του διαδρομή ή εκείνος που με το περπατάν μάχεται ενάντια σε μια πραγματικότητα που παρουσιάζεται σαν ομογενοποιημένη απολυτότητα ή ο μοναχικός γιός του πλήθους ή ο αναγνώστης της πόλης ή ο δανδής που έγινε ποιητής.» Αγγελική Δημουλή, *Ταυτότητα: Πλάνης*, Περιοδικό Βακχικόν, τεύχος 19, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.vakikon.gr>.

επιφανέστερους, όλα αυτά μπορούν να συμβούν ακόμα και μέσα στην απομόνωση της κάμαρας ή ακόμα και του κελιού της φυλακής τους⁴¹. Άρα, μήπως τελικά υπερεκτιμάται η έννοια της περιπλάνησης και η «πολλή συνάφεια του κόσμου»;

Όπως οι κατά κανόνα εστέτ περιηγητές, από τα μισά του 19^{ου} αιώνα και εξής, δεν είχαν καμία σχέση με τους παρίες τυχοδιώκτες του παρελθόντος, αλλά ήταν πρόσωπα οικονομικά ευκατάστατα ή έστω προστατευόμενα από πλούσιους συγγενείς ή φίλους, έτσι και το *flânerie* «ασκείται» από τους δανδήδες, γόνους καλών οικογενειών, οι οποίες μπορεί και να μην είναι και τόσο υπερήφανες για τις επιλογές τους, αλλά τουλάχιστον τους ανέχονται όπως ανέχονται και κάθε εκκεντρικότητα του νέου σύγχρονου κόσμου που δεν καταλαβαίνουν. Ως εκ τούτου, υπάρχει ένα κριτήριο εστετισμού, κοινό και στις δύο περιπτώσεις, αλλά και μια βασική διαφορά: η περιήγηση στον χώρο του εξωτικού παραμένει μια ασχολία ευγενής σε αντίθεση με την αστική περιπλάνηση που στιγματίζεται συνήθως ως πράξη αλητείας. Επίσης, ως προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και πάλι το πράγμα διαφέρει: οι περιηγητές αντιμετωπίζουν το ταξίδι ως μέρος της παιδείας τους⁴² και μάλιστα, ακόμα και όταν δεν

⁴¹ «Μέσα μας είναι που τα τοπία έχουν τοπίο. Γι' αυτό, όταν τα φαντάζομαι, τα δημιουργώ. Αν τα δημιουργώ, υπάρχουν. Κι εφόσον υπάρχουν, τα βλέπω όπως βλέπω και τα άλλα. [...] Γιατί να ταξιδέψω; Στη Μαδρίτη, στο Βερολίνο, στην Περσία, στην Κίνα, στον καθένα από τους δύο Πόλους - πού αλλού θα βρισκόμουνα παρά μέσα σε μένα τον ίδιο, με τη δική μου ιδιαιτερότητα και το δικό μου τρόπο να αισθάνομαι.» Fernando Pessoa, *Το Βιβλίο της Ανησυχίας*, μετάφραση Μαρία Παπαδήμα, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 2008.

⁴² «Το φαινόμενο είναι περισσότερο συνδεδεμένο με το Grand Tour του 18ου αιώνα και αποτελεί μέρος της εκπαίδευσης της αριστοκρατίας, κυρίως της βρετανικής, που, τελειώνοντας το πανεπιστήμιο, κάνουν για έναν χρόνο έναν μεγάλο "γύρο", ο οποίος συνήθως σταματά στην Ιταλία αλλά σταδιακά, από τα τέλη του 18ου αιώνα, αρχίζει να συμπεριλαμβάνει και Ελλάδα, Μικρά Ασία, Εγγύς Ανατολή, δηλ. την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Περιηγήθηκαν στην Ελλάδα στη

διακρίνονται από λογοτεχνικές τάσεις, δοκιμάζουν να το καταγράψουν με όσο το δυνατόν πιο έντεχνη μορφή για να το εμπεδώσουν.

Οι flâneurs, αντιθέτως, δεν φαίνεται να επιδιώκουν κάτι συγκεκριμένο πέρα από το να σκοτώνουν τον χρόνο τους περιφερόμενοι στις γειτονιές των πόλεων τους. Δεν ενστερνίζονται την ύπαρξη κάποιας μορφωτικής αξίας στην εμμονή τους αυτή και απλώς αφήνουν την πόλη να τους εκπλήξει ή να τους συνεπάρει, αναζητώντας το διαφορετικό που κρύβεται δίπλα τους και που όλοι οι άλλοι το προσπερνούν χωρίς να το κοιτάζουν⁴³. Ωστόσο και πάλι οι σκοποί και των δύο σε κάποιο σημείο σίγουρα συγκλίνουν: με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο και οι δύο κυνηγούν την αισθητική απόλαυση, είτε αυτή είναι τα ερείπια ενός αρχαίου ναού είτε μια κακόφημη στοά όπου συχνάζουν κακοποιοί και πόρνες, είτε πρόκειται για κάποιο ανατολίτικο παζάρι είτε για κάποιο εργοτάξιο όπου κατασκευάζεται ένα νέο επίτευγμα της τέχνης και της τεχνολογίας. Μόνο που οι αστικοί περιηγητές δεν

διάρκεια του 19ου αιώνα. Γάλλοι, Άγγλοι, αργότερα Γερμανοί, πέρασαν από την χώρα μας πριν και μετά την επανάσταση του 1821, αναζητώντας επαφή με το κλασσικό ιδεώδες των σπουδών τους και αργότερα κατέγραψαν τις εντυπώσεις τους στα βιβλία τους.» Γιώργος Τόλιας, *Ξένοι ταξιδευτές στον ελλαδικό χώρο από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης ως τις μέρες μας*, 5 Απριλίου 2012, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://taxidiotes.wordpress.com/>

⁴³ «Flâneur, πλάνης, στοχαστής, “βοτανολόγος του πεζοδρομίου”, άνθρωπος του πλήθους. Ο πλάνης είναι μια φιγούρα κομβική για την ανασύσταση της μητροπολιτικής εμπειρίας. Είναι ένας άνθρωπος “έρμαιο του πλήθους”, που καταδύεται μέσα του “σαν σε μία δεξαμενή ηλεκτρικής ενέργειας”. Είναι το υποκείμενο της εξερεύνησης του αστικού τοπίου. Είναι εκείνος που περιφέρεται στο πλήθος της μεγαλούπολης, παρατηρώντας και αναζητώντας την έμπνευση στην ένταση των τυχαίων συναντήσεων. Η σχέση του με το πλήθος δεν είναι μια σχέση υποταγής, αλλά μια σχέση που τον ξεχωρίζει, ενώ ταυτόχρονα τον βυθίζει σε αυτό. Μαθαίνει να κοντοστέκεται εκεί που οι άλλοι προσπερνούν βιαστικά – περιπλανιέται στην πόλη επανανακαλύπτοντάς την.» Σταυρίδης Σταύρος, *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2010, σελ.341.

έχουν στο νου τους οπωσδήποτε το να μεταφέρουν στο χαρτί τις προσλαμβάνουσές τους, δεν ταξιδιογραφούν τις πόλεις τους, αλλά πάντως εμπνέονται από αυτές, και όσοι έχουν την πρόθεση και το ταλέντο, δημιουργούν στη βάση αυτής της έμπνευσης, ανοίγοντας το δρόμο στον μοντερνισμό σε όλες περίπου τις μορφές της έκφρασης.

Οι περιηγητές, όσοι από αυτούς τουλάχιστον είχαν συγγραφικές προθέσεις, πολύ πριν αναχωρήσουν για τους ιστορικούς ή εξωτικούς προορισμούς τους, αντιμετώπιζαν το ταξίδι ως αφορμή για να συλλέξουν εικόνες, καταστάσεις, φυσιογνωμίες και κυρίως μύθους και ιστορίες που στη συνέχεια θα τα επεξεργάζονταν κατάλληλα, είτε για να συνθέσουν τα ταξιδιωτικά τους κείμενα είτε για να επενδύσουν με αυτά τις άλλες τις πιο μυθοπλαστικές ή ποιητικές απόπειρές τους. Οι *flâneurs*, ομοίως και ακόμα περισσότερο από τους περιηγητές της άγνωστης αλλοδαπής, αντιμετωπίζουν τη δική τους περιπλάνηση στο αστικό τοπίο ως αφορμή για συλλογή όλων των προαναφερθέντων στοιχείων⁴⁴. Θα λέγαμε ότι αυτοί είναι εξ ορισμού συλλέκτες μόνο που η συλλεκτική τους δραστηριότητα δεν εντοπίζεται και οπωσδήποτε προς την κατεύθυνση της καταγραφής και της ποιητικής επεξεργασίας, αφού αντιλαμβάνονται το ίδιο τους το

⁴⁴ «Είναι μια περιπλάνηση χωρίς δρομολόγιο, μια περιπλάνηση που συναντά τυχαία, αποκαλύπτει, αποκτά, συλλέγει, αποθησαυρίζει. Δεν είναι όμως μια περιπλάνηση ανυποψίαστη, μια περιπλάνηση τυφλή. Χρειάζεται να γνωρίζει κανείς την τέχνη της περιπλάνησης για να μπορέσει να βρει, να αποκαλύψει. Και τούτη η τέχνη είναι ο εφοδιασμός του πλάνητα με μια ματιά ανήσυχη, μια ματιά που επιχειρεί να απελευθερωθεί από τη συνήθεια και το αυτονόητο. Μόνο μια τέτοια ματιά μπορεί να ξετρυπώσει σε μέρη γνωστά, μέρη που άλλοι διέσχισαν πολλές φορές, κρυμμένα, μισοκωμένα κάτω από τη σκόνη που η ρουτίνα σωρεύει πάνω σε λέξεις και εικόνες, τα κομμάτια ενός δυνητικού πίνακα που με μιας θα εικονίσει το νέο νόημα.» Σταύρος Σταυρίδης, *Προς μια ανθρωπολογία του κατωφλιού*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα 1999, σελ. 118.

«σουλατσάρισμα» ως μια μορφή τέχνης, αλλά πιο πολύ χαρακτηρίζεται από την επιδίωξη της απόλαυσης και την ηδονοθηρία.

Η λογοτεχνική δημιουργία, ωστόσο, παρότι οι προθέσεις των δυο κατηγοριών διαφέρουν, φαίνεται να τονώνεται, να εξελίσσεται και να ανοίγει νέους δρόμους χάρη στη δράση και τον τρόπο που αντιμετωπίζουν την περιπλάνηση και οι δύο και κυρίως χάρη στο γεγονός ότι και οι δύο δίνουν αξία ισοδύναμη τόσο στις παραστάσεις και στα ευρήματα του ταξιδιού τους όσο και στο ταξίδι το ίδιο. Τα νέα στοιχεία που έρχεται να προσθέσει το κίνημα του *flânerie* –η πόλη ως μικρόκοσμος, ως ζωντανός οργανισμός, η φύση και η προοπτική του ανώνυμου πλήθους, η απώλεια ταυτότητας εντός της διαρκώς διογκούμενης μητρόπολης, ο ρόλος του περιθωρίου και οι κοινωνική και ψυχογραφική διάσταση των ολοένα και πιο διαδιδομένων αστικών θρύλων- στη μυθοπλαστική και στην ποιητική δημιουργία, ακόμα και όταν οι *flâneurs* δεν έχουν διάθεση να γράψουν για όλα αυτά, δεν παύουν, από κάποια στιγμή και έπειτα, να εμπνέουν άλλους συγγραφείς και ποιητές και να οδηγούν στη γέννηση νέων εκφραστικών ρευμάτων.

Και μπορεί η μεταφορική και κυριολεκτική εξωστρέφεια των δημιουργών της περιπλάνησης να οδηγεί σε νέα δεδομένα και να συμβάλει καθοριστικά στην εξέλιξη της ποίησης και της πεζογραφίας, η αξία της ίδιας όμως της περιπλάνησης βλέπουμε σιγά-σιγά να ξεθωριάζει μέσα στο έργο άλλων δημιουργών που με τον τρόπο τους και με τη στάση της ζωής τους θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «ασάλευτοι ταξιδιώτες». Στο γνωστό αφορισμό του Pessoa, *«Τα ταξίδια είναι οι ίδιοι οι ταξιδιώτες - αυτό που βλέπουμε, δεν είναι αυτό που βλέπουμε, είναι αυτό που είμαστε»*⁴⁵, πολλοί διάβασαν το θάνατο της ταξιδιωτικής

⁴⁵Fernando Pessoa, ό.π.

αφήγησης. Άλλοι, όμως, είδαν μια νέα διάσταση στην αιωνίως προσδεμένη στο άρμα της λογοτεχνίας έννοια της περιπλάνησης: αυτή του επικυρίαρχου προσωπικού και υποκειμενικού στοιχείου, του δημιουργού που δεν ταξιδεύει για να γνωρίσει άλλους ανθρώπους και να δει άλλους τόπους, αλλά για να μπει σε μια μυστικιστική διαδικασία αυτογνωσίας και να εξερευνήσει την ίδια του την ψυχή και τα «εσωτερικά τοπία» της ανεπανάληπτης προσωπικότητάς του.

7.

Το στοιχείο της αστικής περιπλάνησης στην ελληνική λογοτεχνία.

Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης

Η ελληνική λογοτεχνία, κυρίως λόγω της επί δεκαετίες κυριαρχίας της ηθογραφίας, καθυστέρησε χαρακτηριστικά να δώσει στην έννοια της πόλης τη θέση που της αρμόζει στη σύγχρονη αφήγηση. Βέβαια, η απουσία των πολύ μεγάλων αστικών κέντρων και η αγροτική δομή της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας δεν θα μπορούσαν να βοηθήσουν. Παρόλα αυτά οι Έλληνες λογοτέχνες, για τους δικούς τους λόγους ο καθένας, έδιναν πάντα μια προτεραιότητα μέσα στο μυθοπλαστικό τους σύμπαν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους με αποτέλεσμα να έχουμε σήμερα μια πολύ καλά σχηματισμένη εικόνα για το Ρέθυμνο (Πρεβελάκης), την Κέρκυρα (Θεοτόκης), τη Σμύρνη (Κοσμάς Πολίτης), το Αϊβαλί (Κόντογλου) και τα Γιάννενα (Χατζής) του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα μέσα από πεζογραφήματα που θα μπορούσαν να θεωρηθούν και ντοκουμέντα. Κάποια από τα κείμενα αυτά εμπεριέχουν στοιχεία ταξιδιογραφήματος, αφού είναι εμφανείς οι προθέσεις των συγγραφέων τους να ξεναγήσουν τον αναγνώστη στις γενέτειρές τους και ως εκ τούτου βλέπουμε να περιγράφονται με λεπτομέρειες δρόμοι, γειτονιές, μνημεία και αξιοθέατα, ενώ ιδιαίτερα βαρύτητα δίνεται στην καθημερινότητά τους.

Για να μπορέσουμε, ωστόσο, να έχουμε το στοιχείο της περιπλάνησης εντός του αστικού τοπίου, οι μικρές επαρχιακές πόλεις και κωμοπόλεις δεν αρκούν, παρά την πλούσια πολλές φορές μυθολογία τους, και χρειαζόμαστε πόλεις πολυδιάστατες που να μπορούν να παίξουν τον ρόλο του μητροπολιτικού κέντρου στη δημογραφική και πολιτική ιστορία της χώρας και να αναλάβουν ρόλο πρωταγωνιστικό στη λογοτεχνία της. Ως τέτοια η Αθήνα καθυστέρησε σημαντικά να παίξει αυτόν τον ρόλο. Οι

συγγραφείς του 19^{ου} αιώνα μοιάζουν σαν να προσπαθούν να δημιουργήσουν αμήχανες αναγωγές ανάμεσα στην πρωτεύουσα του νεαρού τους βασιλείου και τις δυτικές μητροπόλεις (Κονδυλάκης, Ξενόπουλος), ενώ οι ομότεχνοι τους της Γενιάς του '30, μολονότι έχει ήδη σημειωθεί μια σαφής στροφή προς το αστικό μυθιστόρημα, περιορίζονται στο να εκμεταλλεύονται την Αθήνα ως ένα εύγλωττο, κατά τα άλλα, σκηνικό των μυθιστοριών τους (Τερζάκης, Καραγάτσης). Έτσι, με την αξιοσημείωτη εξαίρεση του Μιχαήλ Μητσάκη, στο έργο του οποίου θεμελιώνεται η περσόνα του Αθηναίου πλάνητα⁴⁶, αλλά και του Γιάννη Ψυχάρη, που μοιάζει σαν να περιγράφει και να υμνεί το *flânerie*⁴⁷, αν και

⁴⁶ «Τα οφέλη από την ενδελεχή μελέτη του λογοτεχνικού και αστακού τοπίου είναι πολλαπλά: κυρίως, για πρώτη φορά προσεγγίζεται ένας συγγραφέας και το έργο του με θεμελιώδη κοινωνιολογικά-ανθρωπολογικά κριτήρια και με εμφανείς επιρροές και επιδράσεις από την αστακή προβληματική (κοινωνική παραγωγή του χώρου, δημόσιος χώρος, ακόμα και στον χώρο της διαμεσολαβημένης τηλεφωνικής επικοινωνίας, η πόλη ως/σαν θεατρική σκηνή, παραστάσεις και αναπαραστάσεις στην πόλη), επιπλέον όμως, και εδώ έγκειται η τομή στη συγκεκριμένη έρευνα, επίσης για πρώτη φορά στα ελληνικά ερευνητικά δεδομένα ενσωματώνονται μοτίβα του Μπένγιαμιν (η περιτλάνηση, η έννοια και αίσθηση του «πανοράματος» ως τρόπος πρόσληψης του αστακού χώρου, το «βλέμμα» και γενικότερα «η λογοτεχνία του ματιού, της ακοής και της όσφρησης», βίωμα και εμπειρία κ.ά.) στην ευρύτερη μετάλλαξη της αθηναϊκής τοπογραφίας, που αποτελεί και επιμέρους κεφάλαιο του βιβλίου, ακόμα κι αν ένα μικρό μόνο τμήμα της Αθήνας εκπληρώνει τις μητροπολιτικές προϋποθέσεις, σε πολεοδομικό και θεωρητικό επίπεδο, άρα και την έννοια του "αθηναϊκού πλάνητα".» Κώστας Καλφόπουλος, *Η πόλη και ο πλάνης χρονογράφος της*, Καθημερινή, 28.05.2016.

⁴⁷ «Όσο δερνόμουνε και σερνόμουνε και συλλογιόμουνε τέτοια με το νου μου, η νύχτα προχωρούσε, και στους απέραντους κάμπους του κόσμου γλιστρούσε η γης μας σιγά σιγά, να κάμη τον καθημερινό της δρόμο γύρω στον ήλιο. Καίγανε πάντοτε τα φώσια με το θολό τους φέξιμο, κάνανε και φαινότανε ακόμη καλύτερα το σκοτάδι. Κάπου κάπου άκουγες μια βοή κι ανατρίχιαζες, είτανε τα κανόνια που βροντούσανε. Έλεγες πως αστροπελέκια σειούσανε τη γης και θέλανε να σπάσουνε πέτρα. Είτανε για να προσκυνήσουνε το λείψανο. Σάλεβε, κουνιότανε το πλήθος, μουρμούριζε σα θάλασσα που βράζει. Μου αρέσει να περπατώ μέσα στο λαό, δίχως να με ξαίρη κανένας και γω να συλλογιόμμαι τα δικά μου. Η φαντασία μου

δεν αναφέρεται στο ελληνικό αστικό τοπίο, η αστική περιπλάνηση θα καθυστερήσει σημαντικά να αποδώσει λογοτεχνικούς καρπούς στα ελληνικά γράμματα.

Η πόλη, πάντως, που στη λογοτεχνία φαίνεται να βρίσκεται άρρηκτα δεμένη με το στοιχείο της αστικής περιπλάνησης είναι η Θεσσαλονίκη, η οποία σε αντίθεση με την Αθήνα που απέκτησε τη θέση της και αναγεννήθηκε ως εθνικό κέντρο στη βάση κάποιων πολιτικών αποφάσεων, παρουσιάζει μια μακρά και συνεχή παράδοση μητροπολιτισμού, ανεξαρτήτως της κρατικής διοίκησης όπου υπόκειται. Άλλωστε, στους δύο τουλάχιστον αιώνες που προηγήθηκαν είδαμε ότι η Θεσσαλονίκη δεν έπαψε ποτέ ως ιστορικό, πολυπολιτισμικό και μητροπολιτικό φαινόμενο να ελκύει και να γοητεύει τους ξένους περιηγητές που την επισκέφτηκαν, περιέγραψαν το τοπίο της και κατέγραψαν τις ιστορίες και τους μύθους της⁴⁸. Έτσι, και ακολουθώντας μια μακρά

παίρνει φωτιά. Στράβει ο νους μου, χιλιάδες ιδέες, σα χαλάζι και σα βροντή, μου δέρνουνε το μυαλό. Στο κεφάλι μου μέσα σηκώνονται φουρτούνες.» Γιάννης Ψυχάρης, *Το ταξίδι μου*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 71, 72.

⁴⁸ «Οι ιστορίες των ταξιδιών στη Θεσσαλονίκη είναι ιστορίες ενθουσιασμών, εμπειριών και λογοκλοπών· είναι οι ιστορίες των συγγραφέων αλλά και του τόπου. Οι μαρτυρίες από τις προσωπικές ή φανταστικές επισκέψεις των Δυτικοευρωπαίων ταξιδιωτών κατά τους τελευταίους αιώνες αλλά και οι θεωρητικές τους γνώσεις, τα οράματα ή οι ιδεολογίες που συγκρούονταν με τις εμπειρίες τους συνθέτουν τα στερεότυπα με τα οποία και τροφοδοτήθηκε η περιηγητική γραμματεία για την πόλη. [...] Μια πόλη, όπως η Θεσσαλονίκη, μέσα από τις αφηγήσεις είναι οι αφηγητές της μέσα στην πόλη, και οι ιδιαιτερότητες, η παρατηρητικότητα και οι εμπειρίες του καθενός συνθέτουν τον ιστό πάνω στον οποίο διαγράφεται η εικόνα της πολιτείας. Γιατί η Θεσσαλονίκη ήταν και παραμένει ένας χώρος ανάγνωσης της Ιστορίας, ένας τόπος όπου συναντιούνται στους εμπορικούς της δρόμους λαοί, φυλές και γλώσσες. Είναι μια πόλη που διαφύλαξε τα μνημεία της, ενδύθηκε επιρροές, κράτησε το λιμάνι της είσοδο και έξοδο αγαθών και ιδεών και στάθηκε σταθμός των περιηγητών υποχρεωτικός, επιθυμητός, αναπόφευκτος αλλά και ελκυστικός.» Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, εισαγωγικό σημείωμα της Ιόλης

ταξιδιογραφική παράδοση, οι περισσότεροι Θεσσαλονικείς λογοτέχνες έχουν επιφυλάξει μέσα στο έργο τους μια ξεχωριστή θέση στην πόλη τους και τα κείμενα, ιδίως των μεταπολεμικών λογοτεχνικών γενιών (Μπακόλας, Βασιλικός κ.α.), όπου αφηγητές και ήρωες κινούνται και περιπλανιόνται διαρκώς εντός του αστικού τοπίου της και χαρτογραφούν την ανθρωπογεωγραφία της, είναι πολλά και αξιόλογα.

Ως χαρακτηριστικά δείγματα γραφής αυτού του ρεύματος μπορούν να επισημανθούν πολλοί συγγραφείς και να υποδειχθούν τα βιβλία τους, όπου οι έννοιες πόλη και περιπλάνηση ταυτίζονται εντός του αναγκαίου και ικανού λογοτεχνικού πλαισίου της Θεσσαλονίκης. Οι δύο εκ των επιφανέστερων όμως, το έργο των οποίων είναι τόσο συνδεδεμένο και με τα δύο αυτά στοιχεία, που ενδεχομένως χωρίς αυτά να μην είχε ποτέ υπάρξει, είναι ο Νίκος-Γαβριήλ Πεντζίκης και ο Γιώργος Ιωάννου. Η περιπλανώμενη ματιά⁴⁹ και γραφή και των δύο ανέδειξε την πόλη σε κυρίαρχη παρουσία στο ελληνικό πεζογραφικό στερέωμα, ενώ ο καθένας με τον τρόπο του, με τον μεταμοντέρνο του μυστικισμό ο Πεντζίκης και με τον ψηφιδωτή του πολυδιασπασμένη αφήγηση ο Ιωάννου, έδωσαν μια τέτοια, βαθιά και αναλυτική, διάσταση στην έννοια της πόλης, οπωσδήποτε πρωτοφανή και καινοτόμα για τα δεδομένα της λογοτεχνίας μας. Τα δυο βιβλία τους, όπου η Θεσσαλονίκη πρωταγωνιστεί ξεκάθαρα και που χωρίς ιδιαίτερη υπερβολή θα μπορούσαμε να εντάξουμε στο σώμα της ελληνικής

Βιγγοπούλου, *Η Θεσσαλονίκη των Περιηγητών 1430-1930*, εκδ. Μίλητος, Αθήνα 2008, σελ. 11,12.

⁴⁹ «Από την ακοή, κυρίαρχη αίσθηση στην προφορική κουλτούρα της υπαίθρου, περνάμε στη βαθμιαία πριμοδότηση της όρασης (από τη λογοτεχνία του αυτιού, θα λέγαμε, στη λογοτεχνία του ματιού).» Λίζυ Τσιφμώκου, *Λογοτεχνία της πόλης*, εκδ. Λωτός, Αθήνα, 1988, σελ. 23.

ταξιδιογραφίας, είναι αντίστοιχα το «*Μητέρα Θεσσαλονίκη*» (1970) και το «*Δικό μας αίμα*» (1978).

Η συλλογή αφηγημάτων που δημοσίευσε το 1970 ο Νίκος-Γαβριήλ Πεντζίκης υπό τον γενικό τίτλο «*Μητέρα Θεσσαλονίκη*» ουσιαστικά συμπυκνώνει τόσο την αγάπη του για την γεννέθλια πόλη όσο και την περιπλανητική του τάση στον χώρο και στην Ιστορία⁵⁰. Η διάθεσή του να ξεναγήσει τον αναγνώστη είναι εμφανής, για αυτό και άλλωστε πέρα από τις λεπτομερείς περιγραφές και παρά την άκρως υποκειμενική ματιά στο «πρόσωπο» της πόλης, ο συγγραφέας δίνει σαφείς οδηγίες και κατευθύνσεις στον αναγνώστη του. Η ξενάγηση αυτή περιπλέκει την ιστορία και τη μυθολογία της πόλης με τα προσωπικά βιώματα, τις εμμονές και τα απωθημένα του ίδιου του δημιουργού και τελείται μέσα σε έναν ρυθμό άλλοτε ασθματικό και άλλοτε ράθυμο, σαν να παρακολουθούμε την πάντα σχεδόν συνειρμική ακολουθία⁵¹ του αφηγητή καθώς κινείται μέσα στο χώρο και αναλόγως των συναισθημάτων που αυτός του προκαλεί, επιβραδύνει ή επιταχύνει τον βηματισμό του. Ο Πεντζίκης δεν

⁵⁰ «Στην κατασκευή του χάρτη είναι εντυπωσιακά μεγάλη η χρονική περίοδος της πόλης η οποία απεικονίζεται – από τους πρώτους προϊστορικούς οικισμούς μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Μέσα από την ελευθερία που παρέχει το λογοτεχνικό δημιούργημα και σύμφωνα με την παρεκβατική λειτουργία της μνήμης, πραγματοποιούνται μεγάλα χρονικά άλματα στο χώρο, στον οποίο εγγράφονται ταυτόχρονα πλήθος από ετερογενή γεγονότα.» Τριαντάφυλλος Κωτόπουλος, *Η Θεσσαλονίκη στο έργο των Θεσσαλονικέων πεζογράφων*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, σελ. 95.

⁵¹ «Παρατήρησα ότι κάθε φορά, γύρω από κάθε αφορμή που μου δίνεται, η σκέψη μου διαγράφει το ίδιο περίπου σχήμα. Το ενδιαφέρον λοιπόν για κάθε περίπτωση, δε βρίσκεται στη λογική αφαίρεση, μια και στην ουσία, τα ίδια ακριβώς λέω πάντα, αλλά στο πλήθος και την ποικιλία των εικόνων που επενδύουν τα λογικά συμπεράσματα, και που δεν ξέρω αν ξεκαθαρίζουν εντελώς». Ν. Γ. Πεντζίκης, *Παλαιότερα ποιήματα και νεώτερα πεζά*, εκδ. Α.Σ.Ε., Θεσσαλονίκη 1988, σ. 85.

αγαπά απλώς την πόλη του, αλλά συνδιαλέγεται και συντροφεύει μαζί της στη βάση μιας ένωσης ξεκάθαρα μυστικιστικής.

«Η μονοτονία των επιφανειών αυτών των τειχών διασκεδάζεται χάρις σε ποικίλα διακοσμητικά μοτίβα, καμωμένα εδώ και κει με πλίνθους. Σ' ένα σημείο όπου τα τούβλα υπερισχύοντας δίνουν μια κοκκινωπή απόχρωση στο τείχος, σώζεται εισέτι ένα διακοσμητικό παράθυρο, όπου η ένθεση ξεμοιάζει κέντημα. Με σημαντικό πλεονασμό οπτών πλίνθων συνεχίζεται η δομή των κάστρων, πέρα από το συνοικισμό Συκιές, προς τον άλλοτε Μεβλεανέ. Σ' αυτό το τμήμα, για περισσότερη αντοχή αλλά και ομορφιά, οι πλίνθοι σχηματίζουν τόξα επάλληλα, κυριολεκτικά μετατρέποντας σε χαλί τις ευρείες επιφάνειες των τειχών. Βγαίνοντας εκτός της πόλεως για τις Συκιές ή για το Ασβεστοχώρι, σιμά όπου 'ναι το καφενείο του «Καφαντάρη», περί το δυτικό άκρο της οδού Αγίου Δημητρίου, έχετε την ευκαιρία να δήτε ό,τι σας λέω. Προσέξτε ιδίως πόση χάρη προσδίδουν στο κάστρο οι διαγραφόμενοι μέσα στα κενά, ανάμεσα στα επάλληλα τόξα, μεγάλοι Σταυροί. Η πέτρα, πράσινος σχιστόλιθος, μπαίνει σπάνια ως γέμισμα. Σ' ένα μέρος όπου το τείχος γκρέμισε, φαίνονται λευκά μάρμαρα των ρωμαϊκών χρόνων και η επιγραφή ΚΛΑΥΔΙΑΝΟΣ ΤΟΙΣ ΓΟΝΕΥΣΙΝ.⁵²»

Τα διηγήματα του Γιώργου Ιωάννου που κυκλοφόρησαν το 1978 με το τίτλο «Το δικό μας αίμα» έχουν μια σαφέστατα πιο ανθρωποκεντρική διάσταση. Ο συγγραφέας φαίνεται να νοιάζεται, να μελετά και να αναλύει την ανθρωπογεωγραφία της πόλης και στη βάση αυτού του κριτηρίου να την χαρτογραφεί και να

⁵² Ν.Γ. Πεντζίκης, *Μητέρα Θεσσαλονίκη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1994, σελ. 78, 79.

προσπαθεί να την αποκωδικοποιήσει⁵³. Οι άνθρωποι της πόλης, παρόντες και απόντες, φαντάσματα και ζωντανοί, αποτελούν το υλικό του μέσα από το οποίο τον παρακολουθούμε να περιηγείται σε δρόμους και σε γειτονιές, ερμηνεύοντας ονόματα και τοπωνύμια, συνθήματα και επιγραφές. Μολονότι οι αναγωγές και οι αναδρομές του στο παρελθόν της Θεσσαλονίκης είναι διαρκείς, εξαιρετικά λεπτομερείς και απολύτως δικαιολογημένες, δεν μοιάζει να θέλει να κάνει ιστορικό οδοιπορικό, αφού αντιμετωπίζει την όλη πόλη σαν ένα μοναδικό μνημείο, με την κυριολεκτική έννοια του όρου. Η διαδρομή του εντός της πόλης αποτελεί ταυτόχρονα και ένα βαθύ εσωτερικό ταξίδι με απώτερο ζητούμενο την αυτογνωσία⁵⁴.

⁵³ «Ο δεύτερος τύπος περιπατητή της πόλης που συναντούμε είναι ο περιπατητής του κέντρου. Από τις πρώτες συλλογές του Ιωάννου αντιλαμβανόμαστε ότι η μεγάλη του αγάπη, το περπάτημα στους δρόμους της πόλης, κυριαρχεί ως θεματικό στοιχείο στο λογοτεχνικό του έργο. Ο δρόμος αντιμετωπίζεται ως ο ζωτικός χώρος των κοινωνικών γεγονότων. Ο εκάστοτε αφηγητής δεν είναι ο ευκαιριακός, ο τυχαίος διαβάτης ή αλλιώς ένας *homo turisticus*, που ανυποψίαστος προσπερνάει τους χώρους αυτούς. Μέσα από τις διαδοχικές περιπλανήσεις του περιγράφει την πόλη ως ένας κινούμενος παρατηρητής της.» Τριαντάφυλλος Κωτόπουλος, *όπ.π.*, σελ. 97.

⁵⁴ «Περπατώ στους δρόμους και κοιτώντας τα ατέλειωτα σπίτια, τα άπειρα διαμερίσματα, όλο κάτι τέτοια συλλογίζομαι: "Σε ποιον ανήκουν όλα αυτά; και πως, τέλος πάντων, τα έχουν αποκτήσει; και ποιοι είναι αυτοί οι ευτυχημένοι, που θα τα κληρονομήσουν;" Εγώ για διαμέρισμα, ακόμα και ημιυπόγειο, έχω πια εντελώς απελπιστεί. Θα πρέπει να βάλω δάνειο, που θα εξοφληθεί στο διπλάσιο, μέσα σε είκοσι πέντε χρόνια. Μα, που να βρω τόσα λεφτά και προπάντων τόσα χρόνια; Κι αν με διώξουν απ' τη δουλειά ή αν πάθω κάτι, ποιος θα το εξοφλήσει; Βλέπω ξεκάθαρα πως θα το καταπιεί και πάλι η τράπεζα και τα χαρτιά μου δε θ' αποφύγουν τη μοίρα του πεζοδρομίου. Ονειρεύομαι καμιά φορά πως έχω κτήμα. Κτηματάκι βαθυπράσινο, όπου αναπαύεται η ψυχή. Και σχηματίζεται στο μυαλό μου η γελοία σκέψη: "Κάτι κατέχω κι εγώ απ' αυτόν τον πλανήτη". Σίγουρα είμαι για δέσιμο.» Γιώργος Ιωάννου, *Η μόνη κληρονομιά*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1976, σελ. 40.

«Στην ατμόσφαιρα της θρυλικής Πλατείας αρχίζει να τυλίγεται κανείς, όταν περάσει τη διασταύρωση ανάμεσα Βενιζέλου και Εγνατίας. Εκεί, κατά την Ίωνος Δραγούμη, τοποθετείται το σύνορο. Όταν αραιώνουν ή παύουν οι κατοικίες και πληθαίνουν τα εμπορικά και τα ξενοδοχεία. Το κυριότερο φυλάκιο των συνόρων αυτών είναι το Αλκαζάρ – τζαμί στην Τουρκοκρατία, βυζαντινή εκκλησία παλιότερα, σινεμά τώρα. Όταν το έργο είναι καλό, κι όχι κανένα φρικαλέο «πορνό», νιώθεις πραγματικά μια εκκλησιαστική ανακούφιση και τον πλησίον σου πολύ κοντά σου. Από δω και κάτω είναι έκδηλη η μεταβολή, η προς το καλόν αλλοίωση. Αλλάζει πρώτα το ύφος και σιγά σιγά η εμφάνιση των ανθρώπων. Αυτό συμβαίνει όχι γιατί οι ίδιοι άνθρωποι μεταμορφώνονται μόλις περάσουν σ' αυτή την περιοχή, αλλά γιατί οι μικροαστοί, όταν δεν έχουν συγκεκριμένη δουλειά, αποφεύγουν να διασχίζουν αυτούς τους δρόμους ή να διαβούν τα σύνορα, διαρρέουν γρήγορα, για να μην κακοφημισθούν. Περνούν, βέβαια, με λεωφορεία και αυτοκίνητα, αφήνοντας με τα μάτια τους μια δυσάρεστη υπογράμμιση σε σκηνές και διαβάτες.⁵⁵»

⁵⁵ Γιώργος Ιωάννου, *Το δικό μας αίμα*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1980, σελ. 34.

8.

Ο Καπισίνσκι στα βήματα του Ηρόδοτου.

Η θέση του σύγχρονου ταξιδιωτικού ρεπορτάζ στη λογοτεχνία

Το παράδοξο φαινόμενο της αντιστρόφου ανάλογης πορείας ανάμεσα στο φαινόμενο του μαζικού τουρισμού και την παραδοσιακή ταξιδιωτική λογοτεχνία αποτελούσε για χρόνια εκδοτικό, τουλάχιστον, μυστήριο. Όσο περισσότεροι άνθρωποι απολάμβαναν το προνόμιο των ταξιδιών και των διακοπών σε άλλες χώρες, τόσο και το αναγνωστικό ενδιαφέρον για τις έντεχνες περιπλανήσεις των συγγραφέων σημείωνε διαρκώς κάμψη. Η βελτίωση και επιτάχυνση των μέσων συγκοινωνίας και οι οργανωμένες πλέον αποδράσεις, μέσω της τουριστικής βιομηχανίας, εξαφάνισαν σταδιακά την εικόνα του ταξιδιώτη που έχει πάντα μέσα στη χειραποσκευή του, πλάι στο διαβατήριό, τις τυπωμένες ταξιδιωτικές εντυπώσεις κάποιου άλλου πιο «επαγγελματία» ταξιδευτή. Και ενώ το είδος φαινόταν να οδηγείται σε μια μη αναστρέψιμη σταδιακή παρακμή, άρχισε να εμφανίζεται μια νέα γενιά ταξιδιογράφων τις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα. Οι συγγραφείς αυτοί, χωρίς να σχηματίζουν κάποιο σαφές και ευδιάκριτο ρεύμα, όπως εκείνα των προκατόχων τους, συγκεντρώνουν εντούτοις ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά: αποστροφή στην τουριστική διάσταση του ταξιδιού, ανθρωποκεντρική αφήγηση, υπαρξιακή αγωνία, μείξη λογοτεχνικού και δοκιμιακού λόγου και άλλα⁵⁶.

⁵⁶ «Τα σύγχρονα ταξιδιωτικά κείμενα δεν εξαντλούνται στις περιγραφές των τόπων. Είναι κείμενα που συντίθενται από ετερόκλητα ειδολογικά στοιχεία: περιέχουν στοιχεία δοκιμίου, αυτοβιογραφίας, διηγήσεις, ιστορικές επισημάνσεις, απόλογους, πραγματείες, ενδοσκοπήσεις, ακόμα και στοιχεία από ρεπορτάζ και ενσωματώνουν ακόμα και μορφές τρέχουσας δημοσιογραφίας. Είναι κείμενα

Οι πιο φημισμένοι ταξιδιογράφοι του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα υπήρξαν άνθρωποι, που όχι απλώς διακρίνονταν από λογοτεχνικές ανησυχίες και ακολουθούσαν τις τάσεις φυγής των προκατόχων τους, αλλά πρόσωπα με μικρή ή μεγαλύτερη συμμετοχή στα μεγάλα κοσμοϊστορικά γεγονότα αυτής της εποχής των διαρκώς αλλαγών και ανακατατάξεων. Με στρατιώτες, όπως ο Patrick Leigh Fermor, που γνώρισαν την Ελλάδα μέσα στη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μυστικούς πράκτορες, όπως ο Graham Greene, που ταξίδεψαν στην Καραϊβική την εποχή της αντιαποικιακής αφύπνισης, ακτιβιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως η Pearl Buck, που έζησαν την Άπω Ανατολή των μεγάλων εθνικιστικών και κοινωνικών κινημάτων, ακόμα και επαναστάτες, όπως ο Che Guevara, που περιπλανήθηκαν στη Λατινική Αμερική των αλλεπάλληλων πραξικοπημάτων, ολόκληρη σχεδόν η ταξιδιογραφία του «αιώνα των άκρων» μοιάζει να έχει γραφτεί από μικρούς και από μεγάλους ήρωες, που ούτε στιγμή δεν περιορίστηκαν στο έργο της αποστασιοποιημένης παρατήρησης και καταγραφής και δεν δίστασαν να τοποθετηθούν πολιτικά απέναντι στα πράγματα. Και εν τέλει συνετέλεσαν στην

«υβριδικά» τα οποία όμως έχουν επηρεάσει καθοριστικά τον τρόπο που γράφεται η σύγχρονη λογοτεχνία και ιδίως το σύγχρονο μυθιστόρημα. [...] Εκείνο που μετά βεβαιότητας μπορούμε να πούμε είναι ότι η σημερινή ταξιδιωτική λογοτεχνία αποποιείται το «τουριστικό βλέμμα». Δεν έχει σχέση με την αναγώρευση της όρασης σε προνομιούχο αίσθηση, κι επομένως δεν μετατρέπει τους τόπους σε τοπία, τις τοποθεσίες σε αξιοθέατα, τα μνημεία σε αντικείμενα προς κατανάλωση. Αντίθετα εστιάζει στα μεγάλα θέματα της επιστροφής στις ρίζες, της συνύπαρξης με τους άλλους, της αφοσίωσης και της συντροφικότητας, της κοινής μοίρας και πορείας, των πειρασμών που συναντά κανείς στην πορεία προς την πραγματοποίηση των στόχων, της διαχρονικότητας και της σύνδεσης του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον, της απώλειας και της λήθης.» Θωμάς Ψύρρας, Αλέκος Δ. Ζούκας: «Στην Χίο με τον Anatol de Meibohm», 6 Φεβρουαρίου 2012, διαθέσιμο στο ιστολόγιο: <http://thomaspsyrras.blogspot.gr/2012/02/anatol-de-meibohm.html>

ηθική απαξίωση της στερεοτυπικής μορφής του τουρίστα συγγραφέα⁵⁷.

Ο 20^{ος} αιώνας, όμως, εκτός από μια μακρά περίοδο συνεχών πολέμων, επαναστάσεων και κινημάτων, υπήρξε και η εποχή της έκρηξης της πληροφόρησης, όπου ο Τύπος απέκτησε μια άνευ προηγουμένου παντοδυναμία και η δημοσιογραφία δεν έγραψε απλώς τις πιο λαμπρές σελίδες της ιστορίας της, αλλά κατάφερε να επηρεάσει, όσο ποτέ άλλοτε, τις θέσεις και τις αντιλήψεις ολόκληρου του κόσμου. Ως εκ τούτου, όπως ήταν φυσικό και αναμενόμενο, ένα μεγάλο μέρος της πιο ενδιαφέρουσας παραγωγής ταξιδιωτικών κειμένων, κατά τις τελευταίες τέσσερις τουλάχιστον δεκαετίες, προήλθε από το χώρο των πολεμικών ανταποκριτών που βρέθηκαν και επιχείρησαν εξ επαγγέλματος και για λογαριασμό των αναγνωστών τους στα πιο εύφλεκτα σημεία του πλανήτη. Το συγκεκριμένο είδος, που υπηρετήθηκε από σχεδόν αφανείς ήρωες μέχρι και επιφανείς λογοτέχνες και που έχει να παρουσιάσει και μια μακρά λίστα μαρτύρων που έχασαν τη ζωή του επί τω έργω, ανέδειξε και τον μεγαλύτερο ταξιδιογράφο της μεταπολεμικής περιόδου, τον κατά πολλούς «σύγχρονο Ηρόδοτο», Πολωνό ρεπόρτερ Ryszard Karuscinski.

Ο Καπισίνσκι, ο πρώτος διεθνής ανταποκριτής στην ιστορία της Πολωνίας, κάλυψε με τα ρεπορτάζ σου μια περίοδο περίπου πενήντα ετών σε χώρες κυρίως της Αφρικής, αλλά και της

⁵⁷ «Παραμένει μέχρι και σήμερα η στερεότυπη αντίληψη ότι ο ταξιδιώτης είναι επενδυμένος με όλες τις αρετές ενώ ο τουρίστας δεν συγκεντρώνει παρά περιφρόνηση. Αν ο Stendhal είναι υπερήφανος να είναι ένας τουρίστας, στο προαναφερθέν έργο του, αργότερα ο Flaubert λυπάται το «ταξίδι του τουρίστα» που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα, έχει ντροπή για αυτό.» Αντώνιος Μανιάτης, *Πτυχές της Γαλλικής Τουριστικής Νομοθεσίας και Λογοτεχνίας*, όπ.π..

Ασίας και της Κεντρικής Αμερικής, κατά τις πλέον ταραγμένες στιγμές της νεότερης ιστορίας τους. Η ανθρωποκεντρική γραφή του, η βαθιά πολιτική του ανάλυση, αλλά και η περιπετειώδης του ζωή δημιούργησαν μια ξεχωριστή σχολή και συνετέλεσαν στο να αναδειχθεί ο ίδιος σε πρότυπο για τους συναδέλφους του σε ολόκληρο τον πλανήτη. Τα περισσότερα κείμενά του αναδημοσιεύτηκαν σε εφημερίδες πολλών χωρών και στη συνέχεια εκδόθηκαν σαν συλλογές αφηγημάτων, που μεταφράστηκαν και κυκλοφόρησαν σε όλες τις ηπείρους, αλλάζοντας ουσιαστικά την εικόνα του αναγνωστικού κοινού στις αναπτυγμένες χώρες για τον επονομαζόμενο «τρίτο κόσμο» και βγάζοντάς τον οριστικά εκτός του μυθικού-εξωτικού πλάνου που οι αντιλήψεις των προηγούμενων δεκαετιών είχαν σχηματίσει.

Ταυτόχρονα με την ανά τον πλανήτη περιπλάνησή του συνέγραψε μια σειρά βιβλίων συγκεντρώνοντας σε αυτά τις εικόνες, τις περιπέτειες, τις εμπειρίες και τα διδάγματα που είχε αποκομίσει από την πλούσια καριέρα του. Τα βιβλία αυτά, τα οποία θεωρούνται ήδη ως τα πληρέστερα ταξιδιωτικά αναγνώσματα της σύγχρονης εποχής, κατάφεραν να δώσουν στο παρηκμασμένο πια είδος την αναζωογονητική πνοή που είχε τόσο ανάγκη. Ως σημαντικότερα από αυτά θεωρούνται τα *«Έθνος, το χρώμα της Αφρικής»*, *«Ο πόλεμος του ποδοσφαίρου»*, *«Αυτοπροσωπογραφία ενός ρεπόρτερ»* και *«Ταξίδια με τον Ηρόδοτο»* (στα ελληνικά έχουν όλα κυκλοφορήσει από τις Εκδόσεις Μεταίχμιο). Ιδιαίτερα ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στο έργο του ο Καπυσίνσκι δεν διστάζει να αφηγείται τις ιστορίες του άλλοτε σε αυστηρά δοκιμιακό ή ρεπορταζιακό λόγο και άλλοτε σε ύφος πιο λογοτεχνικό έως και ποιητικό, με

τέτοιον τρόπο που συχνά κάνει τα όρια μεταξύ ιστορικής πραγματικότητας και μυθοπλασίας να μοιάζουν δυσδιάκριτα⁵⁸.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η «εμμονή» του ρεπόρτερ στον «πατέρα της Ιστορίας» και οι συχνές αναφορές του σε αυτόν σε πολλά από τα κείμενά του⁵⁹. Ο Καπισίνσκι δεν θεωρεί απλώς πως η ηροδότεια αφήγηση αποτελεί την πρώτη απόπειρα ρεπορτάζ, αλλά δίνει μια πολύ μεγαλύτερη διάσταση: υποστηρίζει ότι ο Ηρόδοτος ταξιδεύοντας και ταξιδιογραφώντας αποκάλυψε την πολυπολιτισμική φύση του κόσμου και απέδειξε πως η συνύπαρξη των πολιτισμών μπορεί να γίνει μόνο στη βάση της αποδοχής και

⁵⁸ «Διαλέγω διάφορα μέσα, διάφορα πράγματα, χωρίς να απασχολούμαι με την οριοθέτησή τους-αυτό το αφήνω στον κριτικό-, γράφω όπως μου βγαίνει καλύτερα εκφραστικά. Γιατί έγραψα το ένα ή το άλλο πεζό; Γιατί γράφω ποίηση; Επειδή υπάρχουν πράγματα που δεν μπορεί κανείς να τα εκφράσει διαφορετικά. Δεν ασχολούμαι με το εάν πρόκειται για “καθαρό”,- με την έννοια του κλασικού ορισμού- ρεπορτάζ, δοκίμιο ή ποίημα. Και όλα όσα γράφω τα γράφω από μέσα μου.» Ρίσαρντ Καπισίνσκι. *Αυτοπροσωπογραφία ενός Ρεπόρτερ*, μετάφραση Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2010, σελ. 91.

⁵⁹ «Για τον Καπισίνσκι ο Ηρόδοτος αποτελούσε πρότυπο, ως ο «πρώτος θιασώτης της παγκοσμιοποίησης», ο συγγραφέας του «πρώτου μεγάλου ρεπορτάζ στην παγκόσμια λογοτεχνία», ο ιστορικός που ανακάλυψε την πολυπολιτισμική φύση του κόσμου και υποστήριξε ότι κάθε πολιτισμός απαιτεί αποδοχή και κατανόηση, και πως για να τον καταλάβεις, πρέπει πρώτα να τον γνωρίσεις. Ο Ηρόδοτος γνώριζε τον αντιφατικό χαρακτήρα της ιστορικής έρευνας: σπουδαιότερη και σχεδόν μοναδική πηγή γνώσης υπήρξε ο «άλλος», αλλά αποκλειστικά μέσω της μνήμης, κατεχοχόν μεταβλητού κι εφήμερου υλικού. Όμως εκείνος ο συνομιλητής αποτελούσε μοναδικό και αναντικατάστατο οδηγό προς αυτό τον κόσμο της έστω ρευστής και ασταθούς γνώσης. Κάπως έτσι προσέγγισε ο Καπισίνσκι την Αφρική και την ατέλειωτη ετερογένεια των πολιτισμών της: με την καθολική επικοινωνία με την οποιαδήποτε ετερότητα. Μολυσμένος με τη νόσο του πολυπολιτισμικού ταξιδιώτη, μοιράστηκε μαζί μας μια συναρπαστική, όσο και σκληρή περιπλάνηση, όπου Ιθάκη υπήρξε η Γνώση και Κατανόηση των Άλλων.» Πανδοχείο, *Οδυσσέας της Αφρικής, του «Άλλου» συνομιλητής*, 4 Οκτωβρίου 2010, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://pandoxeio.com/2010/10/04/kapuscinski/>

της κατανόησης. Αυτή ακριβώς η κατανόηση του «Άλλου», που προϋποθέτει την ανυπόκριτη και απροσχημάτιστη επαφή μαζί του, την «γνωριμία», στην οποία μόνο η μακρά και σε βάθος επιτόπια έρευνα μπορεί να οδηγήσει, αποτελεί και την ουσία της παρουσίας του Καπισίνσκι στα γράμματα. Την παρουσία, δηλαδή, ενός ακαταπόνητου ταξιδευτή και ενός διαρκώς ανήσυχου μελετητή του πολυπολιτισμικού μωσαϊκού της Αφρικής (όπου και το κατεξοχήν πεδίο δράσης του) και ολόκληρου του κόσμου.

«Ο ανταποκριτής οφείλει να είναι μάρτυρας όλων των σημαντικών γεγονότων σε μια έκταση 30 εκατομμυρίων τετραγωνικών χιλιομέτρων, να γνωρίζει τι συμβαίνει συγχρόνως σε 50 χώρες της ηπείρου, τι συνέβαινε εκεί παλιότερα και τι μπορεί να συμβεί στο μέλλον, να γνωρίζει τουλάχιστον τις μισές από τις 2.000 φυλές στις οποίες χωρίζεται ο πληθυσμός της Αφρικής, να απομνημονεύσει εκατοντάδες τεχνικές λεπτομέρειες του τύπου: η πιο σύντομη αεροπορική διαδρομή από το Ραμπάτ στο Λιλόνγκουε, η πιο εύκολη διαδρομή από την Ταμανράσετ στην Μομπάσα, που θα βγάλει βίζα για τις Κομόρες, σε ποια χώρα απαιτείται εμβόλιο κατά της χολέρας, ποιος είναι ο αριθμός του τέλεξ στο Γιαουντέ. Και επιπλέον -μάλλον όχι επιπλέον, αλλά πρωτίστως- πρέπει να σκέφτεται. Ναι, να σκέφτεται και ξανά να σκέφτεται. Απαιτείται επίσης ψυχική δύναμη και σωματική αντοχή. Διότι, τι να την κάνει ο ανταποκριτής μας τη σκέψη άμα τον καταλάβει για μήνες η παραλυτική μελαγχολία και δε γράψει ούτε μια λέξη σε μια περίοδο που συμβαίνουν άκρως σημαντικά γεγονότα; Δεν μπορεί επίσης να γίνει ανταποκριτής όποιος φοβάται τη μύγα τσε τσε, τη μαύρη κόμπρα, τους ελέφαντες, τους ανθρωποφάγους, να πίνει νερό από ποτάμια και ρυάκια

και να τρώει τούρτα από ψημένα μυρμήγκια, όποιος τρέμει στην ιδέα της αμοιβάδας και των αφροδίσιων νοσημάτων, ότι θα τον ληστέψουν και θα τον δείρουν, όποιος μαζεύει λεφτά για να χτίσει στη χώρα του ένα σπιτάκι και δεν μπορεί να κοιμηθεί σε αφρικάνικη καλύβα.⁶⁰»

Αυτά επισημαίνει ο Καπισίνσκι ως προϋποθέσεις για την άσκηση του επαγγέλματός του, αλλά και ως βάση για επανακτήσει ξανά η ταξιδιογραφία τη χαμένη της αποστολή στη συνείδηση του κόσμου. Για τον ρεπόρτερ-αφηγητή η περιπλάνηση στον χώρο δεν αρκεί, όπως και δεν φτάνει η απλή καταγραφή των γεγονότων και των καταστάσεων ή η περιγραφή των προσώπων και των τοπίων, για να στηθεί μια αποτελεσματική ταξιδιωτική αφήγηση που να μπορεί να «συνομιλεί» με την ψυχή του σημερινού αναγνώστη. Ο ταξιδιογράφος πρέπει να γίνεται ο ίδιος μέρος του ταξιδιού και του προορισμού του και όχι να οικειοποιείται τα στοιχεία αυτά και να τα αφομοιώνει στο υπόλοιπο έργο του. Στο σημερινό κόσμο όλοι σχεδόν μπορούν πλέον να ταξιδέψουν, ακόμα και στα πιο δυσπρόσιτα σημεία του πλανήτη, δεν μπορεί, όμως, να ενσωματώσει αυτόν τον κόσμο στην ταξιδιωτική του αφήγηση «όποιος περιφρονεί τους ανθρώπους για τους οποίους γράφει»⁶¹.

⁶⁰ Ρίσαρντ Καπισίνσκι, *Ο Πόλεμος του ποδοσφαίρου*, μετάφραση Ζώγια Μαυροειδή, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2011, σελ. 216,217.

⁶¹ «Ο Ηρόδοτος όταν αναφέρεται σε άλλους λαούς τους ονομάζει βαρβάρους κυρίως για την μη κατανόηση της γλώσσας τους και αυτό δεν το κάνει υποτιμητικά, αλλά σε αντιδιαστολή προς τους Έλληνες. Όταν αναφέρεται στους Πέρσες, Αιγυπτίους, Λυδούς και άλλους λαούς επεδίωκε κυρίως να γνωρίσουν οι Έλληνες τον εαυτό τους σε σχέση με αυτούς και διακρίνουν τις διαφορές με αυτούς.» Ρίσαρντ Καπισίνσκι, *Ο Άλλος*, μετάφραση Αλ. Ιωαννίδου, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2011, σελ. 20.

Η ταξιδιογραφία του διαδικτύου και η ταξιδιωτική λογοτεχνία ως γραφή μαθητείας

Το μέλλον της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας, περισσότερο ενδεχομένως από κάθε άλλο είδος του έντεχνου γραπτού λόγου, περνάει μέσα από την τεχνολογική εξέλιξη και τη διάδοση των πληροφοριών μέσω του διαδικτύου. Η περίοδος της παρακμής της ή της ευτέλειας μέσω της υποκατάστασής της από το τουριστικό ρεπορτάζ μοιάζει σιγά-σιγά να παρέρχεται, καθώς νέες φωνές λογοτεχνών της περιπλάνησης εμφανίζονται και στον χώρο της μπλογκόσφαιρας. Τα κείμενα αυτά σπανίως ακόμα συγκροτούνται υπό τη μορφή έντυπων βιβλίων και παραμένουν αυστηρώς εξειδικευμένα αναγνώσματα, προορισμένα ίσως για να διαβάζονται από αυτούς που θέλουν να ταξιδέψουν ή να ζήσουν στα μέρη για τα οποία γράφτηκαν. Παρόλα αυτά καταδεικνύουν πως υπάρχει μια σαφής τάση για ανανέωση του είδους και μάλιστα μια τάση που δεν αφορά, όπως στο πρόσφατο παρελθόν, τους επαγγελματίες συγγραφείς και τους δόκιμους λογοτέχνες, αλλά, όπως συνέβαινε και στις προηγούμενες εποχές, ανθρώπους της φυγής, του ταξιδιού, της μετάβασης, ακόμα και της μετανάστευσης, που ουδέποτε είχαν σκεφτεί να διεκδικήσουν την αναγνώριση λογοτεχνικών αρετών μέσα από τα κείμενά τους.

Έμποροι, ναυτικοί⁶², μεταφορείς, πολίτες της διασποράς⁶³, μετανάστες⁶⁴, υπάλληλοι διεθνών οργανισμών και

⁶²Υπάρχουν πολλά ενδιαφέροντα ιστολόγια με ταιδιωτικές ιστορίες Ελλήνων ναυτικών. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα *ShiptoShore* (<http://specterv.blogspot.gr/2007/05/blog-post.html>), *Εξάντας* (https://captain-christos.blogspot.gr/2012/05/blog-post_23.html), *Ημερολόγιο Γέφυρας* (<http://captaindimitris.blogspot.gr/>), *Ιστορίες της Θάλασσας*

ένα σωρό άλλοι και κυρίως φοιτητές⁶⁵ και γενικότερα άνθρωποι της ακαδημαϊκής κοινότητας, που είτε λόγω ανάγκης είτε εξ επαγγέλματος ζουν, εργάζονται και μετακινούνται ανάμεσα σε διάφορες πόλεις, χώρες και ηπείρους, εκμεταλλεύονται τη δυναμική και την απλοχωριά του διαδικτύου και γράφουν και αναρτούν κείμενα για τα μέρη που τους φιλοξενούν για μικρά ή για μεγαλύτερα διαστήματα. Το σκεπτικό και η φιλοσοφία αυτής της ολοένα και πιο διαδεδομένης τάσης είναι παρόμοιο με εκείνο των περιηγητών πριν από τον 19^ο αιώνα: Καταρχάς η πληροφόρηση των άλλων ταξιδιωτών-χρηστών που πρόκειται να βαδίσουν πάνω στα χνάρια τους. Δεύτερον η καταγραφή των μεταλλασσόμενων εκείνων στοιχείων που είτε διευκολύνουν το ταξίδι και την παραμονή στα ξένα είτε το δυσκολεύουν είτε ακόμα του δίνουν άλλες πιο ψυχαγωγικές διαστάσεις και εν τέλει ξαφνιάζουν και εντυπωσιάζουν τον ταξιδιώτη. Τρίτον οι συγκρίσεις

(<http://naftikesistories.blogspot.gr/>), ενώ υπάρχει και η διαδικτυακή κοινότητα www.nautilia.gr/forum, όπου καθημερινά τα μέλη της δημοσιεύουν τις δεκάδες ιστορίες τους.

⁶³ Στον ιστότοπο <http://www.travelstories.gr>, και ειδικότερα στην κατηγορία *Έλληνες του Εξωτερικού*, που λειτουργεί ως διαδικτυακή κοινότητα «ανεβαίνουν» διαρκώς ιστορίες και «ανταποκρίσεις» των μελών του από διάφορα χώρες του εξωτερικού, όπου ζουν και εργάζονται.

⁶⁴ Τα τελευταία χρόνια και λόγω της προσφυγικής κρίσης κυκλοφορούν στο διαδίκτυο πολλές ιστορίες προσφύγων και μεταναστών, που περιγράφουν τις περιπέτειες που έζησαν ταξιδεύοντας από τις χώρες τους προς την Ευρώπη. Οι ιστορίες αυτές μεταφέρονται στο διαδίκτυο, φυσικά, από δεύτερο χέρι, δηλαδή από Έλληνες στους οποίους οι ξένοι έτυχε να τις αφηγηθούν προφορικά. Μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση είναι *Το ταξίδι του Ρασίντ της Μαριάννας Ρουμελιώτη*, 9 Ιουνίου 2014, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://thecricket.gr/2014/06/rashids_journey/.

⁶⁵ Ενδεικτικά αναφέρουμε την ιστοσελίδα <http://mylandingrunway.com/>, που ξεκίνησε ως συμβουλευτικό μπλογκ απευθυνόμενο σε Έλληνες φοιτητές των βρετανικών πανεπιστημίων για να εξελιχθεί σε διαδικτυακή συλλογή ταξιδιωτικών μονογραφιών.

και οι αναγωγές με την πατρίδα αλλά και με τον τρόπο που είδαν τα ίδια ακριβώς πράγματα άλλοι προηγούμενοι επισκέπτες. Και τέταρτον η συλλογή εικόνων και ιστοριών που εγκιβωτίζονται μέσα στην αρχική ταξιδιωτική αφήγηση.

Στη τελευταία κατηγορία εντοπίζονται συνήθως και όλα εκείνα τα στοιχεία που αρχίζουν να προσδίδουν στη νεοταξιδιογραφία στοιχεία λογοτεχνικότητας και έντεχνης ανάπλασης των προσλαμβανουσών του ταξιδιώτη. Οι ερασιτέχνες ταξιδιογράφοι του διαδικτύου μπαίνουν στον πειρασμό να αναπαραγάγουν τις ιστορίες που ακούν ή στις οποίες με τον έναν ή τον άλλο τρόπο συμμετέχουν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού ή της διαμονής τους στην αλλοδαπή, αδιαφορώντας για την αυθεντικότητά τους και προκρίνοντας το στοιχείο του εντυπωσιασμού ή έστω του κοινού ενδιαφέροντος. Με αυτόν τον τρόπο, και κυρίως χάρη στο χάρισμα που διαθέτουν κάποιοι από αυτούς ή λόγω της εξοικείωσής τους με το μέσο, πολλά συμβάντα που κανονικά θα είχαν μια θέση στην ειδησιογραφία αποκτούν διαστάσεις μυθικές, ενώ άλλα, των οποίων η αληθοφάνεια έτσι κι αλλιώς εκ των πραγμάτων αμφισβητείται, κυκλοφορούν περίπου σε τόσες διαφορετικές εκδοχές όσες και οι άνθρωποι που τις αναπαράγουν.

Το διακριτικό γνώρισμα των περισσότερων από αυτές τις γραφές που ξεχωρίζουν, αναπαράγονται και εμπνέουν τους αναγνώστες τους για να τις μιμηθούν είτε ταξιδεύοντας είτε ταξιδιογραφώντας είναι πως οι συντάκτες τους επιφυλάσσουν μες στην αφήγησή τους έναν διπλό ρόλο για τον ίδιο τους τον εαυτό: Ο αφηγητής είναι ταυτόχρονα θεατής και ήρωας και κατά κάποιον τρόπο με τις πράξεις του ή με τις παραλείψεις του συνδιαμορφώνει μαζί με τον χώρο και την Ιστορία τους όρους του ταξιδιογραφημάτος του. Είδαμε την ταξιδιωτική λογοτεχνία του 20^{ου} αιώνα να ολοκληρώνεται στο πρόσωπο του Bruce Chatwin,

ενός συγγραφέα του οποίου η επιλογή να αναμειγνύει την επιτόπια καταγραφή με στοιχεία αφηρημένης μυθοπλασίας επικρίθηκε έντονα, χωρίς ωστόσο να πληγεί η αξία του έργου του⁶⁶. Στη σημερινή, εν τη γενέσει ακόμα, νέα ταξιδιογραφία, οι φορείς φαίνεται πως πάνε το πράγμα παρακάτω, εμπλέκοντας στην αφήγησή τους την ίδια την προσωπική μυθολογία τους, με τα συναισθήματα, τους πόθους και τα απωθημένα που οδήγησαν τον ταξιδιώτη να μετατρέψει την ταξιδιωτική εμπειρία σε γεγονός, σε ιστορία που αξίζει κανείς να την αφηγηθεί.

Οι ταξιδιογραφίες του διαδικτύου συνήθως είναι σύντομες μονογραφίες με θεματολογία στενά προσδιορισμένη. Κατά κανόνα μιλάνε για τις πόλεις και για τη ζωή σε αυτές, αρκετά συχνά μάλιστα χαρακτηρίζονται όχι ταξιδιωτικοί οδηγοί αλλά οδηγοί επιβίωσης. Ακόμα πιο σύνηθες είναι οι ταξιδιογραφούμενες πόλεις να παρουσιάζονται αφαιρετικά μέσω της αναλυτικής περιγραφής μιας συγκεκριμένης γειτονιάς, ενός μαγαζιού, ενός αξιοθέατου, κάποιας μορφής τέχνης του δρόμου ή ακόμα και ενός συμβάντος ψυχαγωγικού ή πολιτικού χαρακτήρα. Αντιθέτως οι τοπιογραφίες σπανίζουν και οι ύπαιθρος προτιμάται να παρουσιάζεται μέσω κυρίως φωτογραφικού υλικού, όπου η αφήγηση λειτουργεί περισσότερο ως σχόλιο-λεζάντα. Πολύ

⁶⁶ «Ο Τσάτγουιν απέδειξε πως τα ταξιδιωτικά βιβλία γίνονται συναρπαστικά μόνον όταν μέσω της πραγματικής εμπειρίας ο συγγραφέας καταφέρνει να μετατρέψει τη ματιά του ταξιδιώτη σε ματιά του παντογνώστη - αφηγητή, που επιστρέφοντας μεταφέρει στις βαλίτσες του το υλικό ενός μυθιστορήματος, όπως διαμορφώνεται από την αμφίδιμη σχέση ενός νομάδα με τον κόσμο. Ο κόσμος του ταξιδιώτη είναι στημένος, ακραίος, υβριδικός συχνά και πρωτίστως βαθύτατα υποκειμενικός. Όχι μόνο γιατί ποτέ δύο θεατές δεν βλέπουν σε ένα γεγονός το ίδιο πράγμα, αλλά κι επειδή ποτέ το πέρασμα από το ίδιο τοπίο δεν είναι όπως την πρώτη φορά. Η ταξιδιωτική γραφή, επομένως, αρχίζει εκεί που σταματά η συντομία της εμπειρίας, με την παραδοχή πως δεν γνωρίζουμε απολύτως τίποτε.» Αναστάσης Βιστωνίτης, *Η βαλίτσα του συγγραφέα*, Το Βήμα, 20 Αυγούστου 1998.

συνηθισμένα είναι τα ταξιδιωτικά κείμενα που μιλάνε για τις διαδρομές και για το ίδιο το ταξίδι και τη μετάβαση, χωρίς να προσδιορίζονται από τον σκοπό ή τον προορισμό. Τα περισσότερα από αυτά είναι προσαρμοσμένα στο μέσο μετακίνησης⁶⁷ που χρησιμοποιεί ο συντάκτης του και συχνά έχουν μια συγκεκριμένη θεματική, πάντα με σημείο αναφοράς τον δρόμο, δίνοντας έτσι στην αφήγηση ένα ξεκάθαρο στοιχείο περιπλάνησης και κάνοντας, έστω και λανθάνουσες, αναγωγές σε ταξιδιωτικά σενάρια επιπέδου και ατμόσφαιρας road movie.

Η τεχνολογία και η διάδραση του διαδικτύου μπορεί να βοηθήσουν τις νέες αυτές γραφές να αποκτήσουν σύντομα χαρακτηριστικά ρεύματος, πριν καν συγκεντρωθούν και εκδοθούν στο χαρτί, όπως συνέβαινε με τα παλιότερα ταξιδιωτικά κείμενα που δημοσιεύονταν πρώτα στις εφημερίδες. Επιπλέον, τα μέσα που παρέχονται λειτουργούν υποστηρικτικά σε κάθε συγγραφική απόπειρα, αλλά και κριτικά απέναντι σε κάθε ανυποστήρικτη ή παραπλανητική θέση και έκφραση. Ο αναγνώστης που διαβάζει ένα ταξιδιωτικό κείμενο σε κάποιο μπλογκ μπορεί ανά πάσα στιγμή να διασταυρώσει τις πληροφορίες που του παρέχει αλλά και να συμβάλει σε πιθανές συμπληρώσεις ή διορθώσεις. Μέσω του διαδικτύου, άλλωστε, όλοι οι χρήστες γίνονται κοινωνοί, με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο του προνομίου της περιπλάνησης είτε αυτή είναι στοχευμένη είτε άσκοπη. Οι διαδραστικοί χάρτες και οι εφαρμογές τύπου Google Map ή Google Earth έχουν ανοίξει το δρόμο ακόμα και για «ασάλευτα» ταξίδια, όπου μπορεί να απουσιάζει η γοητεία και η περιπέτεια της διαδικασίας της

⁶⁷Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι οι διαδικτυακές κοινότητες που αντιπροσωπεύουν λέσχες μοτοσυκλετιστών, όπου με αφορμή το συμβουλευτικό περιεχόμενο σχετικά με τα διεθνή ταξίδια σε δύο τροχούς, δημιουργούν συλλογές ταξιδιωτικών αφηγήσεων. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους ιστότοπους: Moto Adventures (<http://motoadv.gr/>) και MotoExplorer (<http://www.motoexplorer.gr/>).

μετάβασης, αλλά επιστρέφει στο προσκήνιο η ουσία, πως τόσο το ταξίδι όσο και ο προορισμός αποκτούν αξία μόνο χάρη στην επιθυμία του ταξιδιώτη να περιπλανηθεί και να γνωρίσει τον κόσμο⁶⁸.

Το κατά πόσον τα κείμενα αυτά θα κατορθώσουν να σχηματίσουν ένα συμπαγές σώμα που να αποτελέσει κεφάλαιο στην ιστορία της ταξιδιωτικής γραμματείας είναι ένα ζητούμενο τόσο σημαντικό όσο και κατά πόσο το ταξίδι ή έστω η περιπλάνηση, ακόμα και εντός των τειχών των πόλεων μας, θα

⁶⁸ «Η Judith Schallansky γεννήθηκε το 1980 στη λάθος πλευρά του Τείχους του Βερολίνου με αποτέλεσμα ότι έμαθε για ετούτο τον κόσμο, ήρθε από τον μεταχειρισμένο παλιό άτλαντα των γονιών της. Αποδείχτηκε όμως καταξιωμένη συγγραφέας και βραβευμένη γραφίστρια, έχοντας περάσει χρόνια ολόκαιρα δημιουργώντας έναν ευφάνταστο άτλαντα για τις ήσυχες παραλίες του κόσμου μας. Τα νησιά αυτά ήταν τόσο δύσκολα προσπελάσιμα, μέχρι και τα τέλη ακόμα του 1990, έτος κατά το οποίο περισσότεροι άνθρωποι είχαν πατήσει το πόδι τους στο φεγγάρι από ότι στον νησί του Πέτρου του Α' στην Ανταρκτική! [...] Πρόσφατα τιμήθηκε με το βραβείο του πιο όμορφου βιβλίου της Γερμανίας, τον άτλαντα απομακρυσμένων νησιών, ένα περίπλοκα σχεδιασμένο αριστούργημα. Η Judith Schallansky μας παρασύρει σε όλους τους ωκεανούς του κόσμου, σε πενήντα απομακρυσμένα νησιά και μας αποδεικνύει ότι μερικά από τα πιο αξέχαστα ταξίδια μπορούν να γίνουν από την πολυθρόνα των ταξιδιωτών. Η Judith Schallansky μας επαναλαμβάνει χλιοειπωμένες αλήθειες, ότι μπορείς δηλαδή να κάνεις τα καλύτερα ταξίδια απ' τη πολυθρόνα σου μέσα στο σαλόνι σου, ειδικά σήμερα που η τεχνολογία μπορεί να τα προσφέρει με τόση ευκολία. Μερικοί άλλοι, όπως ο Ανρί Μισό, ταξίδεψαν στα καλύτερα μέρη σωριασμένοι στον καναπέ η το κρεβάτι τους με τη βοήθεια της Φαρμακολογίας, χάνοντας την αίσθηση του χρόνου και του τόπου, αφού άλλες φορές βρίσκονταν εδώ και σε λίγο αλλού, πίσω, μπρος στο χρόνο. Και οπωσδήποτε υπάρχουν ένα σωρό άλλοι που συνειδητά η ασυνείδητα ταξιδεύουν στους ίδιους χώρους ή τόπους, στο παρελθόν ή στο μέλλον, καταργώντας την αίσθηση της βαρύτητας και του χρόνου, αφού μπορούν με μεγάλη ευκολία να τον συμπίεσουν κι' άλλες φορές να τον διαστείνουν ανάλογα από τον προορισμό!» Γεώργιος Νικ. Σχορετσανίτης, *Η έννοια των ταξιδιών και η ταξιδιωτική λογοτεχνία*, 13 Ιανουαρίου 2014, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.ekriti.gr/>

συνεχίσει να εμπνέει τη λογοτεχνική δημιουργία. Μετά από αιώνες το μεγαλύτερο μέρος από αυτά θα καταχωρηθεί από τη θεωρία και την κριτική στο χώρο του ταξιδιωτικού δοκιμίου ή του ταξιδιωτικού ρεπορτάζ, ενώ το ποσοστό επί αυτών που θα αφορά το χώρο της λογοτεχνίας θα παραμένει χαμηλό, ανάλογο της μέχρι τώρα ιστορικής πορείας της ταξιδιογραφίας. Σε κάθε περίπτωση, οι επίδοξοι λογοτέχνες θα συνεχίζουν να δοκιμάζονται και να μαθητεύουν στο συγκεκριμένο είδος και να αναζητούν το δικό τους προσωπικό ύφος στον τρόπο όπου θα προσπαθούν να συνδυάσουν τα συγγραφικά απωθημένα τους με τις ταξιδιωτικές τους εμπειρίες.

Τις μέρες που ξεκίνησαν να γράφονται αυτές οι γραμμές κάποιοι χρήστες έθεσαν σε λειτουργία μια εφαρμογή στο διαδίκτυο, όπου μέσω του Google Map μπορεί κανείς να παρακολουθήσει ολόκληρη σχεδόν την ποιητική του Νίκου Καββαδία, του κατεχοχίν Έλληνα ποιητή της περιπλάνησης⁶⁹. Οι χρήστες, ανοίγοντας τον εν λόγω διαδραστικό χάρτη και ανατρέχοντας στα σημεία, που οι δημιουργοί έχουν ήδη επισημάνει, μπορούν να δουν ένα προς ένα όλα τα αναφερόμενα στα τοπωνύμιά τους ποιήματα του ποιητή του *Μαραμπού*, αλλά και να πάρουν όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες για αυτά και με τον τρόπο αυτόν να περιπλανηθούν ταυτόχρονα τόσο στην ποίηση όσο και στη γεωγραφία. Γιατί, ακόμα και αν έχει ελάχιστη αξία το πού ακριβώς βρίσκονται τα νησιά Λοφούτεν όπου

⁶⁹Η χαρτογραφική εφαρμογή *Τόποι του Νίκου Καββαδία* είναι διαθέσιμη στη ιστοσελίδα:

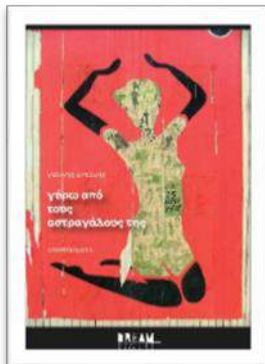
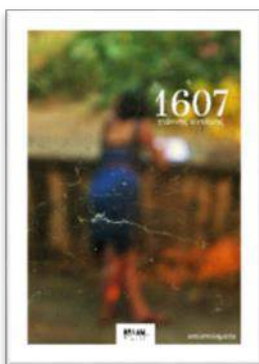
https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1RP5PC8W33Ac7YFk3bMrruRh33Ro&hl=en_US. Παρόμοιας φιλοσοφίας είναι και η εφαρμογή *Books on the Map*, που βρίσκεται σε εξέλιξη και όπου οι χρήστες μπορούν να αναζητήσουν στον παγκόσμια χάρτη τον τόπο δράσης 158 μυθιστορημάτων της ελληνικής παραγωγής των τελευταίων δεκαετιών (διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: <http://www.booksonthemap.gr/>).

«έφευγε καπνίζοντας ο πιλότος *Nagel*» ή τα νερά του ορt Pegassu όπου «βρέχει πάντα τέτοιαν εποχή», αυτού του τύπου το «ψάξιμο» επαναφέρει ξεκάθαρα, έστω και δια της ψηφιακής μορφής, την περιπλάνηση στη γνήσια ηδονοθηρική της διάσταση.

Το βιβλίο αυτό αφιερώνεται στους καθηγητές μου στο Π.Μ.Σ. «Δημιουργική Γραφή» του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας. Ιδιαιτέρως θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Επιστημονικά Υπεύθυνο του Προγράμματος και επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου, κύριο Τριαντάφυλλο Κωτόπουλο, χάρη στις συμβουλές και τις υποδείξεις του οποίου μπόρεσε η εργασία αυτή να πάρει μια ακαδημαϊκώς αξιοπρεπή μορφή. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την δασκάλα μου, κυρία Σοφία Νικολαΐδου, η οποία διέγνωνσε εγκαίρως την εμμονή μου με το αντικείμενο της Ταξιδιωτικής Λογοτεχνίας και με οδήγησε με τον τρόπο της στο να επιλέξω το συγκεκριμένο θέμα.

κυκλοφορούν επίσης
από τις εκδόσεις dreamtigers:

κεντρική διάθεση:
www.dreamtigers.gr

y el racismo se cura viajando

Βόλος, Μάιος 2016

στους δασκάλους μου

οι μυθοσυλλέκτες

©

γιάννης αντάμης

dreamtigers